

Egy „szürke eminenciás” a magyar külügyminisztériumban

BESZÉLGETÉS BORSI-KÁLMÁN BÉLÁVAL
A RENDSZERVÁLTÁS KÖRÜLI ÉVEK
EMLÉKEZETÉRŐL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
A DIPLOMÁCIAI ÉLETRE ÉS AZ EÖTVÖS
KOLLÉGIUMRA

Milyen közegben volt, amikor a rendszerváltás bekövetkezett, 1988–90-ben?

Az ELTE-n, a Kelet-Európa Története Tanszékén oktattam adjunktusi minőségben 1981. november 1-től. (Előtte a Román Tanszék tanársegéde voltam 1976. január elsejétől.) És bár magánügy, de pont egy válóper kellős közepén voltam, ez kicsit le is tompította akkor az érzékenységet, kevesebb dologra emlékszem és kevésbé élesen, mint ahogyan általában szoktam. Ennyiben összefügg a közélet és a magánélet. Utólag kicsit zavaros időszaknak látom a rendszerváltás éveit, nem csak azért, mert objektíve is zavaros volt, hanem mert érzelmileg megterhelte, hogy új életet kell kezdeni. Akkor azt hittem, hogy ennek dimenziója nagyobb, a várható és remélt változások pedig mélyebbek lesznek, s új mederbe terelik például a magyar–román (román–magyar) kapcsolatokat is.

Még az is felrémlent bennem, hogy nem lesz például többé szükség a magamfajta „románzakértőkre”, hiszen a magyar–román (román–magyar) megbékélés immár kéznyújtásnyi távolságba került.

Ez, mint tudjuk, nem így történt.

Abból persze, hogy a rendszerváltás egyik csúcspontjában, 1990-ben – történetesen egy kisiklatott magyar–román (román–magyar csúcserőltetésű párbeszéd napjaiban – a bontóperre sor került, az is következhetett volna, hogy belevetem magam a politikába. De nem következett, mert nem vagyok politikai alkat.

Nem is vett részt az eseményeken?

Eljártam a fontosabbakra, például az összes nagy tüntetésen ott voltam: a falurombolás ellenin, meg a bős–nagymarosi vízlépcső ellenin is. Hála Istennek, két barátom – akiket most nevesítenék is: Kiss Gy. Csaba¹ és Kovács István –, akik közül Kovács István nem is lakott messze az akkori óbudai lakásunktól, többé-kevésbé tudott a dolgairól. Ők vettek rá, hogy – úgymond – most, negyven évesen már valljak színt,

addigra ugyanis mindketten az MDF-ben politizáltak, sőt, Csaba egész magas szinten,² István kevésbé. Úgyhogy 1988-ban, a második, szeptember 3-i lakiteleki találkozón – mert az elsőn nem vettem részt, talán nem is tudtam róla – úgy rémlik 134-es sorszámmal beléptem az MDF-be, mint mozgalomba. (A pártba már nem iratkoztam át 1991 áprilisában, jó ürügynek bizonyult, hogy Bukarestben vagyok külszolgálatban.)

És ez aztán meghatározta az egész viszonyomat a rendszerváltozáshoz, a ma már „rendszer-átalakításnak” nevezett folyamathoz. (Én gyakran, kicsit gúnyosan „bűvészmutatványnak” hívom, volt rá eset, hogy le is írtam már.) S nem utolsósorban: rám került a „jobboldali” billog, amely aztán eléggé jelentős mértékben meghatározta értelmiségi pályatársaim hozzám való viszonyulását is, amelynek akadtak további következményei is, mármint tudományos előmenetelemre... Az az érzésem például, hogy bonyolult manőverek, „betartások” révén, végső soron emiatt kerültem ki nagyjából 1998 és 2008 között az akadémiusságra esélyes historikusok meglehetősen exkluzív köréből³...

Hogyan látta?

Egyre inkább erős a gyanúm, hogy egy szűk körben döntötték el a rendszerváltás forgatókönyveit, és voltaképpen mindnyájunkat mozgattak valahonnan. Akkor, az események forgatagában nem lehetett tudni, hogy mi ez, a lelkiállapotom miatt én magam sem törődtem vele túlságosan. Úsztam az árral, és minthogy a barátaim akkor már kezdtek szerveződni, és szükségük volt idegen nyelveken tudó emberekre, én is bekerültem az MDF külügyi bizottságába, mint második számú francia, és első számú román referens.⁴ Ha úgy tetszik: belesodródtam. Így aztán a rendszerváltásban nagyon szerény, de valamiféle szerepem mégiscsak volt.

Az MDF egyik eszmei megalapozásának tekinthető Fiatal Írók Találkozásán (Lakitelek, 1979. május 18–19.)

De kizárólag háttéremberként, amolyan „szürke eminenciásként”. Többre nem is vágytam sem azelőtt, sem azóta.

Éles váltás volt a politikához közelebb kerülni?

Ismétlem, sohasem vágytam politikusi babérokra, ezért nem is lettem politikai szereplő. Minden bizonnyal azért nem akartam ezt, mert a történelmi objektivitásom megőrzését a legfontosabb dolognak tekintettem és tekintem máig. Mert, ha, akár csak szimbolikusán, politikai szerepet vállalsz, és amolyan 'nagy ember' leszel, az már rövid távon is árthat a történelmi objektivitásnak, tárgyilagosságnak. Hosszú távon pedig egészen biztosan. Mondhatnám elkerülhetetlenül.

Úgy gondolja, nem lehet összeegyeztetni a történelemmel foglalkozó bölcsész hivatást a közösségszolgálattal?

Munkaszervezésileg igen, de szerintem belül igazából nem lehet. Aki miniszterelnök lesz, mint néhai Antall József (1932–1993), annak biztosan háttérbe szorul a történelmi vénája, ugyanaz történik akkor is, ha külügyminiszter leszel. Az más kérdés, hogy ha túléled, mint ahogy Antall nem, de Jeszenszky Géza például igen, akkor azokat a tapasztalatokat, amelyeket a hivatali idő alatt szereztél, föl lehet használni.⁵ Ez alacsonyabb szinten rám is érvényes. Ez nyilván nem rossz befektetés, azt viszont nem tudom megítélni, hogy a direkt politika mennyire befolyásolja a történész látásmódot, mert ezt az utat én szándékosan elkerültem. Tudatosan törekedtem arra, hogy minél kisebb pozícióba kerüljek. Amikor megvolt az első szabad választás – 1990. március 25-én az első, és április 8-án a második forduló –, tizenhárom nappal később összehívták az MDF külügyi bizottságának tagjait.

Antall József, Jeszenszky Géza és Kiss Gy. Csaba várják 1990. március 25-én, az első szabad választások első fordulójának éjszakáján az eredményeket.

Késve érkeztem a Bem térre, Jeszenszky Géza odasúgta nekem, hogy úgy tűnik, ő lesz a külügyminiszter. Ez április 18-án, szerdán délelőtt volt.

Ahhoz képest, hogy az imént azt mondta, magánéleti helyzete miatt nem pontosak az emlékei, elég zavarba ejtő pontossággal emlékszik a dátumokra.

Igen, de rólam már az Eötvös Kollégiumban azt terjesztették a társaim, hogy betegesen jó a memóriám, ún. fénykép-agyam van. (Erre az első két vizsgaidőszakban figyeltek fel csoporttársaim, amikor annak ellenére igen jók lettek a vizsgajegyeim, hogy mindenki tudta rólam: a futball-edzések miatt nemigen járok az előadásokra, sőt a szemináriumokra se nagyon.) A fiúszárnyon pszichológiát tanuló kollégisták aztán csináltattak velem néhány tesztet – különösen egy, az időérzékletet letapogató vizsgálat hozott számomra is meglepően jó eredményt!⁶ – de a többi felmérés során is nagyon jó eredményeket értem el – mindezt annak ellenére, hogy 1970 is egy igen sötét és nehéz időszak volt az életemnek. (Egyebek között akkor számoltam le végleg a profi-futballista álmokkal is). Nem csak a klasszikus intelligenciateszt (ebben azért akadtak nálam jobbak is), de a kreativitás-teszt is kiugróan jól sikerült. Utóbbi gyanús is lett, megcsináltatták velem még egyszer, és erre még jobb eredményt értem el, alighanem e téren az egyik legkiemelkedőbbet. (Ezt persze a tesztkészítők nem mondták meg, inkább csak hűledező arckifejezésük emléke mondatja/íratja velem.) Akkor vált világossá, hogy volt valamelyes tehetségem, mint ahogyan sokak szerint a labdarúgáshoz is,⁷ aztán később a magam számára is meglepő módon az is kiderült, hogy könnyen írok és (akkor még csak román nyelvből) fordítok, jól emlékszem

a dolgokra, és össze tudom rakni a kapott információkat egy koncepció szerint. Így lettem végül történész.

Mások biztatták, vagy magától tudta, hogy ez lesz jó?

Utólag már nem tudom, de kisfiú koromtól nagyon érdekelt a történelem és jól is szerepeltem belőle. (Ehhez persze egy elengedhetetlen feltétellel is rendelkeztem: Kandó János, kismemesi eredetű Boszniát járt színérváraljai kálvinista borbélymester – apai ági dédapám – 1880 és 1910 között egy igen takaros kis könyvtárat vásárolt össze korabeli kurrens szerzőktől, sok Jókai- és Mikszáth-regény, Petőfi és Ady válogatott költeményei. De megvolt benne például egy hártlyapapírra nyomott, impozáns Rákóczi-album, Tolnai Simon tíz kötetes nagy *Világtörténelme* és sok minden más is. (Apám meg iskolaigazgató korában az ötvenes évek derekán még József Attila sötétkék színű, különleges illatú válogatott verseskötetét is beszerezte valahonnan.) Ezt Kandó dédapám lánya, Ilona, a nagyanyám a húszas évektől módszeresen tovább fejlesztette, beleértve egyik kedvenc könyvem, Herczeg Ferenc *Pogányok* című romantikus regényét⁸ is. Ebbe a kis könyvtárba, amelyet lovtárnak használtak szabadultam be nyolc-kilenc évesen és ki sem jöttem onnan – kivéve persze, amikor elmentem a „Balta-utcába” vagy a Neumann-grundra futballozni – míg be nem szedtem mindent, ami olvasható volt benne. Erre úgy derült fény, hogy a tantestületi értekezleteket gyakran nálunk tartották s mivel nem volt gyerekszobánk, Pali öcsémet és engem is megtűrtak a „társalgó” sarkában... Aztán, amikor történelmi, néprajzi vagy földrajzi témák kerültek terítékre váratlanul megszólaltam, hogy az nem akkor volt, nem úgy hívták, nem ott van, és így tovább...

A szüleim is akkor értették meg, hogy nem csupán a képeket nézegetem, miként addig gondolták, hanem meg is ragad az emlékezetemben,⁹ amit elolvasok...

Az csak utólag tudatosult bennem, hogy gyakorlatilag semmivel sem voltam műveletlenebb lexikálisan sem, mint azok a pataki, majd pesti versenytársaim, akiknek már a dédszüleik is csúcsértelmiségiek voltak. Később jöttem rá arra is, hogy sokuk számára a nagy könyvtár „díszlet” volt csupán s nem kézenfekvő „művelődési lehetőség”...) Mivel a sárospataki gimnáziumban orosz tagozatos lettem, tulajdonképpen történelem–orosz szakra kellett volna mennem, de az ország összes egyetemén túl sokan voltak ezen a szakon. Ekkor Apám azt mondta, hogy „te annak idején gyerekként jól tudtál románul, írd be a felvételi kérelemben, hogy eredetiben akarod tanulmányozni a román–magyar kapcsolatok történeti forrásait”.¹⁰

Ez igazi „kulcs-mondat”-nak bizonyult! Így jelentkeztem, némi ’protekcio’ árán¹¹ történelem–román szakra az ELTE-re. Elmentem felvételizni 1967. június végén vagy július elején, és annak ellenére, hogy az előtte eltelt öt év során egyetlen eset kivételével,¹² meg sem szólaltam románul, mégis megírtam egy fogalmazást hibátlanul, fejből, a legkedvesebb román olvasmányomról.¹³ Az igazat megvallva fogalmam sem volt arról, hogy kisfiú koromban mennyire sajtóítoztam el Eminescu és Caragiale

nyelvét, mert sosem jártam román iskolába, ám a színérváraljai közvetlen szomszédok mindkét oldalon románok voltak. Román óvodába viszont jártam, de oda is csak egy évig (1954/1955-ben), ahová rajtam kívül közelebbi lakhelyünk, a váraljai zsidó negyed gyerekei is be voltak íratva. Ebben a román–magyar–zsidó kulturális, nyelvi és mentális erőterben került sor tehát korai szocializációmra.¹⁴

Vagyis, tudtomon kívül, 1948 és 1960 között mondhatni spontán módon három kultúrát is fölszívtam magamba, egyszerre; és hogy ez milyen sokat jelentett, akkor derült ki, amikor Sárospatakon a szocialista nómenklatúra-polgárság az ottani szigorúbb erkölcsű református fiúkollégiumba beadott jobbára fővárosi gyerekei elképedésemre állandóan az én társaságot keresték. Itt, Pesten ugyanez történt a bölcsészkaron az első két évben, ráadásul még futballoztam is. Utólag visszagondolva eléggé „rendhagyó” esetnek számítottam, s meglehetősen sokan ’különc’-nek tartottak.

Ez a minősítés, úgy hiszem, azóta sem változott meg alapvetően.

És a történelem felvételin mi volt?

Szinte ugyanez. Nemrég tudtam meg Kozma Béla immár szintén nyugdíjas egyetemi történész kollégámtól, aki fiatal tanársegédként s bizottsági tagként tanúja volt a szóbeli felvételimnek – erre, transzban lévén egyáltalán nem emlékeztem –, hogy mindkét tárgyból szokatlanul jól vizsgáztam, olyannyira, hogy fél pont híján maximális eredményt értem el. (Ez egyévi lakatosinaskodás és futballozás után azt hiszem objektíve sem volt kis teljesítmény!) Ennek folytán a négy, román szakra jelentkező fiatalember közül egyedül engem vettek föl. Mivel naivságom miatt a szóbeli előtt gyanútlanul kifecsegtem, hogy még csak román iskolába se jártam, a gyulai román versenytársaknak és az akkor még Gyulán működő *Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége* fejesének „logikusnak” tűnt, hogy manipuláció és diszkriminatív kivételezés történt: egy „erdélyit” vettek föl ’kisebbségi románok’ helyett. A dologból feljelentés és politikai ügy lett, amelyet a román felvételiztető, a kolozsvári eredetű Nagy Béla Sándor egyetemi docens – a Germanisztika–Romanisztika Tanszékcsoporthoz leendő nagyhatalmú vezetője (1978–1986) – csak úgy tudott kivédeni, hogy teljesen szabályellenesen mind a négy írásbeli dolgozatot „kiemelte” a Dékáni Hivatal páncélszekrényéből, levitte őket Gyulára s megmutatta a román „elvtársaknak”, akik a saját szemükkel győződhetek meg róla, hogy nem történt sem szabálytalanság, sem „kivételezés”... A teljes igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy leendő tanszéki főnököm, Nagy Béla – aki aztán 1981-ben az Egyetemről is el akart távolítani – mindezt azért tehette meg, mert nem csupán magas rangú párttag volt, hanem – ezt valaki utólag megsúgta – ő volt az egyetem egyik belügyi „összekötője” is...¹⁵

Egyébként 1966-ban nem indult román szak, ezért az osztályfőnöknöm s egyben matematika tanárnőm,¹⁶ a sashegyi Arany János Gimnáziumban, ahol végül is érettségiztem azt javasolta – módfelett túlértékelve valós matematikai ismereteimet –, jelentkezsem a közzgázra: iparszakra. Ott történelemből és matematikából kellett felvételizni. Szó mi szó, matézisből nullás dolgozatot írtam, de mivel történelemből

a gyarmatbirodalmak felbomlásáról meg nagyon jól sikerült az írásbelim, az érvényben lévő szabályok ellenére mégis behívtak szóbelizni. Utólag azt gondolom, föl akartak venni, mert a bizottságba beültettek egy bukaresti végzős hallgatót (akkor még vagy már voltak vendéghallgatók a „testvéri szocialista országokból”), aki ellenőrizte, milyen szinten beszélek románul. A közgázós felvételi délutánján, egy szerdai napon mentem el próbajátékra a Csepel első osztályú ifjúsági csapatába, ahol viszont már nem vallottam szégyent, azonnal leigazoltak. Így indult, meglehetősen nagy késéssel¹⁷ a labdarúgó karrierem. És utána négy évet rá is szántam a futballra. Ebből a második kettő már egybeesett a bölcsészkar első két évemmel, így nekem nem is alakultak ki olyan szoros kötődéseim az *Alma Mater*-hez, mint a pályatársaim nagy részének. A futball nagyon sok időt és energiát elvitt. (Sokáig úgy tetszett, fölöslegesen.)¹⁸

A hivatáshoz visszatérve: az előbb ott hagyta abba, hogy a történészhivatás és a politika nem fér össze, de ugyanezt gondolja a történészhivatásról és a diplomáciáról is?

Nem annyira. A diplomáciai feladatokat azért vállaltam el, mert 42 évesen, a bontóper után ebek harmincadjára kerültem, pestiesen szólva ’lenulláztak’, semmim nem maradt, csak a garzonlakásom – a gyerekeim nevén. Szóval még csak el sem adhatam, el sem cserélhettem, mert a haszonélvezeti jog eddig terjedt s nem tovább. Zsákutcába jutottam. Akkor jött a sors egy másik ajándéka: költöztetés közben kiderült, hogy milyen lakásba is kerültem.¹⁹

Miért pont a diplomácia mellett döntött ebben a helyzetben?

Talpra kellett állnom egzisztenciálisan, és a megtépzott önbecsülesem is volt jócskán javítanivaló. Emellett maga a feladat is vonzott, mert a kapcsolatteremtési képességem hál’istennek megvolt, hiszen egyrészt kisebbségi sorból származom, amely állandó ösztönös alkalmazkodásra kényszerít. Másrészt négy egymástól többé-kevésbé eltérő országban (Magyar- és Franciaországban, Romániában, továbbá Kanadában) – persze már „amatőrként” – különféle csapatokban fociztam s az már maga is kommunikáció. Továbbá 12 éves koromtól fogva két-három évente váltottam iskolát, várost s persze 1962-ben országot is, még ha az egy történelmileg nem túl távoli időben ugyanaz az entitás volt is. Egyszóval jól mozogtam különféle idegen közegekben, ha nem is éreztem teljesen „otthon” magam bennük. Kellert is, hogy valami anyagi alapot szedjek össze és új vágányokra helyezzem az életemet.

Ott hagyta abba, hogy 1990. április 15-én, szerdán Jeszenszky Géza megsúgta, hogy ő lesz a külügyminiszter. Mi történt utána?

Jeszenszky egy magas rangú állambiztonsági tisztre hajazó testes férfiú mellett ült (úgy tudom ő lett az ’újjáalakult’ KÜM Személyzeti Osztálya első vezetője, aztán talán Közép-Amerikában lett nagykövet), körbeadott egy A4-es papírt, hogy min-

denki írja föl rá a nevét, és azt, hogy milyen pozíciót tudna vállalni az újjáépülő-újjászerveződő magyar diplomáciában. Röpködtek a nagyköveti-államtitkári státuszok, én pedig szerényen beírtam, hogy bukaresti kulturális tanácsos akarok lenni. Megállt a levegő, hallatszott a papírzizegés meg a légyzümögés. A Külügyi Bizottságban betöltött pozícióból minimum egy genfi első beosztott, vagy akár még bukaresti vagy belgiumi nagyköveti státusz is kinézhetett volna, ha nagyon akarom, de életem egyik legjobb döntése volt, hogy nem így történt. Távoli és magas presztízssű helyek helyett ugyanis a *szülőföldemre* kértem magam majdnem százszázalékos román nyelvtudással, egy megírt könyvvel²⁰ és több nyomtatásban megjelent műfordítással²¹ – meg ezzel a mozgékonyssággal, amit a környezetváltások nyomán magamra szedtem. Kicsit felkiáltójel volt a döntésem, mert elég sokan el kellett gondolkozzanak azon, miért döntöttem így és nem másképp. (Több, azonnal nagyköveti vagy államtitkári megbízást vállaló nemzedékársam csak mostanában kezdi kapizsgálni, hogy talán mégsem volt hülyeség akkori választásom. Feltéve, ha történész akarok maradni.) Sokat számított utóbb az is, hogy viszonylag könnyen fogalmazok: a jelentéseim nem csak tárgyszerűek voltak, de sokat is írtam belőlük, hamar elterjedt rólam a régi vérprofil között, hogy használható ember vagyok, aki kicsit örült, de nem árt senkinek, meg, mindenekelőtt: *grafomán*. Ennél fogva lett egy kis reputációm a törzsgárda, a moszkovita és a nomenklatúrás társaság körében, legalábbis nem tekintettek nyílt ellenségnek. Többekben fölmerült 1994-ben, hogy engem talán nem is kéne elküldeni. Tudtommal mindössze ketten voltak ilyenek: Kovács István meg én.

*Két Eötvös-kollégista.*²²

Igen, de hát mi voltunk azok az egész, a külügyi pályát is kipróbált társaságban, akik a saját szakterületünkre kértük magunkat: mert ő Varsóba ment kulturális tanácsosnak, én meg Bukarestbe. És ő ugyanilyen jó jelentéseket írt. Megsúgták aztán, hogy csak mi ketten maradtunk fenn a rostán 1994–95-ben (mármint azokat leszámítva, akik túlélési kényszerből vagy sima karrierizmusból nem zupáltak be valamelyik szakszolgálatba), és csak utólag tudtam meg azt is, hogy nekem már a posztomat is kinézték, miután hazajöttem Bukarestből: én lettem volna a belga referens. Azért nem lettem mégsem az, mert az a diplomata, akit már 1995 nyarán kineveztek bukaresti nagykövetté, nem akarta. Nem mondom nevet, de volt vele egy korábbi élményem: 1990. december 15-én délelőtt már Bukarestből jöttem haza megvédeni a kandidátusi disszertációmát a Kossuth-emigráció román kapcsolatairól.²³ Ez az ember, akkor a Dél-kelet-európai Osztály vezetője, behívatott a védésem napjának délutánján, becsukta a párnázott ajtót, és mélyen a szemembe nézve azt mondta: „*Béla, neked most egy súlyos döntést kell hoznod: választanod kell, hogy diplomata leszel-e, vagy történész, mert a kettőt együtt nem lehet csinálni.*” És akkor én kicsit ingerülten visszakérdeztem, hogy mi köze van neki ehhez, és közöltem, hogy *én mindkettő akarok lenni*. Majd pedig felálltam és bevágtam magam mögött az ajtót. Öt évvel később, 1995 nyarán a „rendszerösszeállítás” évadján úgy törlesztett, hogy bement Kovács

Lászlóhoz, és azt mondta, ha őt tényleg bukaresti nagykövetnek akarják, akkor engem küldjenek el a külügyből. És így is történt, elküldtek, nem lettem belga referens. Egyébként ez a férfiú szintén egy Eötvös-kollégista volt.²⁴ (A teljes igazsághoz az is hozzátartozik, hogy lett egy harmadik E-collegista is, aki a „helyére” került: Csizmadia Miklós, akit német–francia szakosként az Antall-kormány idején Bernbe küldtek sajtóattaséjának s olyannyira bevált, hogy a moszkovita vérprofik őt is szerették volna megtartani az 1994-es „rendszer-visszaváltozáskor”...)

Nagy csalódás volt?

Nem igazán, 1993 körül már sejtettem, hogy nem minden úgy fog alakulni, ahogy azt az MDF vezérkara (köztük nem egy közeli ismerősöm, sőt barátom) reméli. A kis „rendszer-visszaváltásnak” – ahogy magánhasználatra én neveztem – bizonyos szempontból akár áldozatának is tekinthetném magam, hiszen a Külügyminisztériumban dolgozó két stratégiai gondolkozással is rendelkező vezető tisztviselő, Bába Iván és Nagy József Zsigmond (ők is volt E-collegisták, persze!) olyan terveket szőttek, miszerint reaktiválják egyik atyai jóbarátomat, az egyik legnevesebb magyar közép-korász és nemzetközi hírű genealógust, Vajay Szabolcsot (1921–2010), aki argentin–magyar kettős állampolgárként 1959 és 1983 között csaknem negyedszázadot töltött az UNESCO párizsi központjában. A hamvába holt elképzelés szerint ő lett volna a nagykövet, én pedig, ún. „első beosztottként”, a helyettese. (Ezért is hosszabították meg eredetileg négyéves bukaresti missziómat!) S miután elsajátítom tőle a nemzetközi tisztviselői szakma minden csínját-bínját, pár év múlva a helyébe lépek. Ez, mi tagadás, nagyon tetszett volna nekem, hiszen Párizs nekem is „megért volna egy misét”. Ráadásul ez lett volna Bukarest után a másik olyan poszt, ahol állandó „forrásközelben” tölthettem volna napjaimat. Vajay Szabolcs példája szintén inspirált, hiszen ő is egyeztetni tudta hivatali kötelezettségeit a tudományos igényű kutatással, sőt a regényírással is²⁵... De hát a rendszerváltás/változás/változtatás mélyáramlataiból és a magyar nép politikai bölcsességéből nem ez következett...

A részleteket különben csak jóval később tudtam meg. Utólag visszanézve, bár a párizsi UNESCO-s kaland elmaradását kicsit sajnálom, de azt jóval kevésbé, hogy 1995 nyarán visszahelyeztek az Egyetemre. Most is úgy gondolom: jót tettek velem mindezzel, mert nekem ugyan lett volna kedvem a stratégiai főosztályon is jelentéseket meg mindenféle prognózisokat gyártani (később írtam is ilyesféle elemzéseket, három ilyen tárgyú könyvem is van),²⁶ de akkor elkapott volna a gépszíj, bekerültem volna a külügyi apparátusba és nem tudtam volna megírni legfontosabb történeti munkáimat.

És megérte a diplomáciai kitérő?

Számomra ideális megoldásnak tűnt és annak is bizonyult, hogy olyan diplomáciai posztot válasszak, amely egyfelől nem vezetői, azaz nem politikai kinevezett – mert

nagykövet politikai kinevezett –, másfelől pedig olyat kellett választani, ahol nehezen lehet rajtam „fogást találni”. És csak egy ilyen volt, a szülőföldem, pontosabban annak fővárosa. Ezt a terepet már két aspektusból is jól ismertem: egyrészt érzelmileg oda, a Partium, Kővárvidék és Máramaros határvidékére, Nagybánya környékére kötött a gyerekkorom, majd a magyar–román közös múlt egyik érzékeny korszakát történelemszempontból is kutattam, ledoktoráltam, majd kandidátusi fokozatot szereztem belőle, 1974-től 1984-ig pedig műfordítói ösztöndíjjal gyakorlatilag minden évben eltöltöttem néhány hetet – 1978-ban államközi kutatói ösztöndíjjal négy hónapot – Bukarestben. S ennek során rengeteg ismeretségre tettem szert a *regáti román elit* csaknem minden szegmensében az első osztályú futballistáktól kezdve²⁷ a történelemszempontból írókig (akik közül többektől – Nicolae Velea, Dumitru Radu Popescu, Constantin Țoiu, Marin Sorescu, Mircea Nedelciu – fordítottam is.) Néha azt gondolom, időnként mondogatom is, hogy ha be kellett volna ütni egy képzeletbeli digitalizált kritérium-rendszerbe, hogy mi kell ahhoz, hogy valaki bukaresti kulturális tanácsos legyen, a rendszer alighanem az én nevemet dobja ki. S még valami, amiről ritkán beszélek, most is biztos vagyok benne, hogy sokat próbált, dörzsölt bukaresti kollégáim „jégre vittek” volna, ha nagykövetként és nem ún. „beosztott diplomataként” találkozna velem. Tapasztalatlanságom miatt – mert ez azért egy másik, nagyon sokrétű tudást igénylő szakma – előbb-utóbb olyan helyzetbe sodortak volna, amelyben hibázom. (S akkor jön a diplomata számára legmegalázóbb aktus: a „hazatapsolás” – az idő előtti hazarendelés. Ezt szerencsére mindhárom kiküldetésem során sikerült elkerülnöm!)

Másfelől a magyar–román (román–magyar) történelmi és kulturális kapcsolatok kutatásában már létezett a „triumvirátus” Szász Zoltánnal, Miskolczy Ambrussal és velem. A külszolgálat pedig alkalmat és lehetőséget teremtett, hogy elsajátítsam a diplomácia mesterfogásait, amely mindenképpen plusz-tudás, meg, mi tagadás, sok tekintetben sokszor érdekesebb is, mintha csak a levéltárakban, a könyvtárakban s egyetemi dolgozószobájában ücsörög az ember.²⁸ Az is igaz persze, hogy a külszolgálat embert próbáló feladat is egyben, borzasztó stresszes és fizikailag is megterhelő. MDF-es barátaim többsége szerintem elkövette azt a hibát, hogy a nyelvtudására, műveltségére és született intelligenciájára alapozva könnyen megoldhatónak tartotta a diplomáciai feladatot. A bennük lévő tulajdonságok valóságosak is voltak, de azért a diplomácia nagyon más, mint az irodalom, a történetírás vagy a folyóirat szerkesztés.

Akkor mégis összefért a közösségi szolgálat és a diplomácia?

Igen, de *így* fért össze és nem másként! Apám 1931 és 1940 között a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tanult, így az ő nyomdokain és az örökében jártam, hiszen számára – pontosabban egész, Trianon után kisebbségi léthelyzetbe került nemzedéke számára – is fontos volt a nemzeti megmaradás és a magyar–román (román–magyar) megbékélés ügye.

Akkor, mint fentebb említettem, már volt egy tudományos könyvem, és közben lefordítottam két-három regényt és jó néhány novellát is. 1981-ben az egyikért²⁹ nekem ítéltek az Európa Kiadó prózafordítói dívját – a költészeti dívját pedig abban az évben Tandori Dezső (1938–2019) kapta – csak hogy a nagyságrendet jelezzem. 1990-ben tehát, mint már utaltam rá, gyakorlatilag tényleg minden feltétel megvolt ahhoz, hogy bukaresti kulturális tanácsos legyek. Még ha néhányan szememre hányták is – jogosan –, hogy nem tudok adminisztrálni és autót vezetni, mert ezt utóbb mind megtanultam. (Az adminisztráció, az igazat megvallva azért soha nem tartozott az erősségeim közzé.) Ezzel a háttérrel és 1990–1995 közötti jelentőmunkámmal *elméletileg* én valóban megválthattam volna a jegyemet a Külügy szakértői gárdájába, de közbejött az 1994-es átmeneti „rendszervisszaváltás”, továbbá a fentebb felidézett epizód, és '95 júniusában 19 nap alatt visszaküldtek a Kelet-Európa Története Tanszékre. Ez különösebb adminisztratív akadályba nem ütközött, mivel én nem bíztam igazán a rendszerváltás tartósságában – óvatosság, vagy ha úgy tetszik, történeti érzék volt az oka –, ezért a külügyes időszakom alatt sem vittem át a munkakönyvem a Külügyminisztériumba az ELTE-ről. Szóval, amikor visszajöttem, az egyetemi állásom megvolt, engem a munka törvénykönyve szerint automatikusan vissza kellett helyezni az eredeti állásomba. Sőt, mindhárom külszolgálatom alatt ezt csináltam, igaz, legutóbb, amikor 2015. augusztus 11-én hazajöttem Párizsból, akkor már – dékáni engedéllyel – fizetés nélküli szabadságon voltam.

Meglep, hogy azt mondja, nem bízott a rendszerváltásban.

Voltak olyanok, akik bíztak, sőt, talán túlságosan komolyan is vették a rendszerváltást és saját magukat. Én nem tartoztam közéjük. Az az igazság, nekem nem tetszett, hogy 1990 elején hogyan osztozkodnak, olykor marakodnak egymással az emberek, köztük nem egy barátom is. Nem éreztem, hogy ez túlságosan különbözött volna attól, mint ami miatt én például középiskolás koromban és egyetemistaként az ún. „KISZ-munkától” visolyogtam. Én ebben nem kívántam részt venni, helyette valófélben lévő férfiként, szabad emberként lementem 1990. február 6-án, pénteken délután Szigligetre, ahol három hónapot az alkotóházban töltöttem egy szobában. A takarítónőket megkértem, hogy ne nyúljanak a padlóra kirakott, „kutyanyelvekkel” megspékelt könyveimhez, xerox-másolataimhoz meg a feljegyzéseimhez, és amíg az én MDF-es generációs társaim a posztokon huzakodtak ez alatt megírtam a kandidátusi disszertációm. (Most jut eszembe, hogy ez alatt a közel negyed év alatt egy akkor még „ismeretlen” magyar író, a rendkívül közvetlen és barátságos Kertész Imre [1929–2016] volt az ebédlői asztaltársam. Természetesen igen jó viszonyba kerülünk egymással.)

Éppen a generációkról akartam kérdezni: hogyan látja a saját nemzedéke szerepét a rendszerváltás körüli években? Itt külön kíváncsi volnék a szűkebb értelmiségi közegre, az Eötvös Kollégiumra.

E-collegista éveimben (1968–1973) Csomós Gyula és Ress Imre szervező és baráti 'meggyőző munkája' révén volt már némi, bár meglehetősen halvány fogalmam azokról a belső küzdelmekről és manőverekről, amelyek a Diák Bizottsági posztokért folytak a kollégiumban.³⁰ Az első két évben, megint a futball miatti fizikai fáradtság, lestrapáltság következtében, ezekben egyáltalán nem vettem részt – jó néhány barátommal együtt. (Azok, akiket ez a fajta „politizálás” vonzott emiatt – némi gúnnyal – „marginálisoknak”³¹ hívtak bennünket, hiszen inkább fociztunk, semmint gyűlésekre jártunk volna.) Az én megítélésem szerint ez ismétlődött meg 1988–1990 között, csak nagyobb léptékben: s persze, most a rendszerváltáskor sokkal nagyobb volt a tét, mint korábban. Az én szempontomból nem volt különbség: mindkettőből ki akartam maradni.

A saját generációja törvényszerűségeit, mozgásait meg tudja határozni?

Ez nem lesz könnyű, mert, két okból is, egy kicsit kilógtam a többiek közül, egyfelől azért, mert mint már szóba került, a Ferencvárosban futballoztam, másrészt meg azért, mert a „fordulat éve” (1948) után alighanem én voltam az első erdélyi (romániai) áttelepült a Kollégiumban.³² Paradox módon ugyanez a két dolog tette lehetővé, hogy kollégista legyek s aztán az is maradjak.

Hogyhogy?

Az, hogy egyáltalán E-collegista lehettem, Nagy József Zsigmond érdeme, aki 1968 kora nyarán, amikor beadtam felvételi kérelmemet, már DB-tag volt, kiváló történelmi és szociológiai érzékkel rendelkezett már akkor is. Szóval ő szúrta ki, hogy van itt egy Szatmár környéki, csengerbagosi születésű fiatalember a jelentkezők között. Ilyen, úgy tudom, addig még nem volt, és fölvettek. Előtte én (1967/1968-ban) Hódmezővásárhelyen előfelvételis katona, nemigen tudtam még, mi fán terem az Eötvös Kollégium, csak beadtam a jelentkezésemet ide is, hogy lakhassak valahol. Utólag tudtam csak meg, hogy Nagy Jóska javasolt engem Tóth Gábor igazgatónak. Persze én úgy vagyok partiumi, hogy az apám ága (a Kálmánok) rimaszombati iparúzó kisnemes, az anyám családja meg szabolcsi, félig szintén „hétszilvafás” család (a nagykállai Borsiak). Anyai ági nagyapámat, aki vasúti rendőraltsízt volt, helyezték először Szobról Galántára (1938-ban), aztán meg két évvel később, amikor Észak-Erdély is visszakerült, Szatmárra. Szóval, ha úgy tetszik, nekem családirag igazából nem sok partiumi kötődésem van, mégis a vegyes lakosságú Szinérváralján, mint már volt róla szó, az utcán, a szomszéd gyerekektől s a román óvodában, meg főként a grundokon úgy megtanultam románul, mintha „tősgyökeres erdélyi” volnék, ráadásul, anélkül, hogy tudatában lettem volna, a zsidó mélylét jó néhány elemét is magamba szívtam a váraljai zsidónegyedben.³³ Ennél fogva magyarországi nemzedéktársaim nemigen tudtak beskatulyázni, valójában megérteni se nagyon. Akármelyik közegről volt is szó, mindig „kilógtam”³⁴ egy kicsit, ebben volt, pontosabban *lett* azért idővel részemről – jobbára kényszerből ez is – egy adag 'stratégia' is.

A diplomáciában és az MDF-ben is kilógott? Ezt a stratégiát kellett alkalmaznia?

Valamelyest mindenhol, mindenhova illeszkedtem is, de sohase maradéktalanul. Márpedig ezt várják el Magyarországon hallgatólagosan mindenkitől. Ennek a helyzetnek a „kezelésére” kellett ez a bizonyos „stratégia” – és az igazat megvallva egyáltalán nem voltam könnyű helyzetben. A dolog ugyanis úgy áll, hogy elég sokáig tartott, amíg megértettem: ha valaki kisebbségi környezetbe születik, az marad örökre. Vagyis kisebbségi tudatú ember. Kerüljön bár Aucklandbe, vagy Vancouverbe, netán Sidneybe, akkor is. És Sárospatakon, Budapesten és Zalaegerszegen is az marad, hiába jön át, esetleg zsenge életkorban, mint én is az „anyaországba”. Az emberi személyiség alapvonásai hat-hétéves korban rögzülnek s utána akármilyen nevelést kapjon is, az eredeti személyiségstruktúra alig-alig változik. Ez nem kisebbségi érzést jelent (bár sokan – tévesen – mindmáig így értékelik a „többségiek” közül), mindössze nagyobb alkalmazkodóképességet, jobb szimatot a hatalmi/hierarchikus helyzetek felmérésére, a lehetséges veszélyek kikerülésére. S talán nagyobb empátiát is. Persze mindehhez azt is tudni kell, hogy ezek a tulajdonságok nem mindenkinek tetszenek, sokakat bevallhatatlanul feszélyeznek, gyakran esetleg csak zsigerileg, valószínűleg utólag se tudnák precízen megmondani, hogy mi a zavaró benne. Olykor egyenesen gúnusznak találják, ha nem mondják is. A többlet-tudás, bárminek köszönhető és bármilyen téren nyilvánul is meg, sok emberben, férfiban és nőben egyaránt bizonytalanságot, olykor egyenesen félelmet kelt Magyarországon, és persze, valljuk be, nem túl szimpatikus. S van itt még egy összefüggés, amit nem szívesen fogalmazok meg, mert félreérthető: a romániai magyar kisebbség 1920-ban kényszerből levált a magyarországi törzslakosságról. Ennek következtében elvileg egy másik francia típusú nemzetfejlődés – a román – erőterébe került, de a bukaresti ország-építőknek a két világháború között sem erejük, sem lehetőségük nemigen volt még az ottani magyarság belső folyamataiba való erőteljesebb „belenyúlásra”. Ott, némileg paradox módon tehát az *eredeti magyar nemzetépítési trendek* mentén folyt tovább a mindennapi élet, kevesebb esély volt például a zsidóknak bűnbakká stilizálásához (mármint Trianonért) hiszen magyarok és magyar-zsidók egyszerre kerültek közös (romániai) kisebbségi sorba. A román nemzetstratégia a „szocialista építés” örvén majd csak a „népi demokrácia éveiben”, Gheorghiu-Dej és Groza Péter korában – az én eszmélékedésem idején –kapcsolt magasabb sebességfokozatba, amely aztán a ceușescui „aranykorban”³⁵ tetőzött. Ezt viszont én, az áttelepülésnek köszönhetően megúsztam. Ebből némi szociológiai alapismerettel könnyűszerrel levezethető, hogy az erdélyi, a partiumi és a bánági magyarok között kisebb mértékű a Magyarországon 1920-tól jóval gyakoribb, ismétlődő „rendszer-váltások” miatt felerősödött *kontraszelekció*, paradox módon – a román nemzetállami törekvések fokozódó, szintén torzító nyomása ellenére – több esély maradt a *valódi tehetségek* érvényesüléséhez. S ami szerintem talán a legfontosabb: nem kuszálódott annyira össze az érték- és kiválasztási rendszer, mint az anyaországban. Ami miatt kicsit keserű a szájam íze, az éppen az, hogy sárospataki, majd budapesti *másodlagos szocializációm* során – jöllehet

a ceauşescui „sokoldalúan fejlett szocialista társadalomépítés” helyett a kádári ’konzolidáció’, majd az „emberarcú szocializmus” legjobb évei vártak rám – a saját bőrönmön tapasztaltam meg magam is Bibó István 1948-ban megfogalmazott igazát: a magyar fejlődés legnagyobb rákfeneje valóban a *fordított kiválasztás*³⁶ – minden ellenkező vélekedés ellenére a magyar társadalom mindenik rétegében és szegmensében. Mindmáig.³⁷

Vagyis az az immár észrevehetetlenné váló (mert áthagyományozódott, még az is lehet, hogy időközben génjeinkbe rakódott) *értékzavar*, amelynek következtében megromlott a magyarországi polgárok emberismerete (nem egy esetben a csalhatatlannak vélelmezett „női ösztönt” is beleértve), következtében legtöbbször másodlagos (párt, ideológiai, származási, csoportérdek, továbbá képzeletbeli presztízs-) szempontok és *nem a valódi tehetség* alapján választanak. Ez legszemléletesebben a magyar futball immár évtizedek óta tartó mélyrepülésében ragadható meg,³⁸ de kevésbé látványosan szerintem minden egyéb területen (tudomány, kultúra, politika) kitapintható. Sajnálattal kell megállapítanom: ugyanazok a szabályok vonatkoznak az általam ismert négy-öt területre (labdarúgás, irodalmi élet, oktatás, történelemszűz, diplomácia) és mindegyikben a régóta, Bibó szerint már 1867-től rögzült – és a rendszerváltás/változás/változtatás évadján is gyakorlatilag érintetlen maradt – kiválasztási szisztéma kárvallottjai a magamfajta nehezen besorolható pasasok, akik sokoldalúak, találékonyak, kreatívak, de nem tudnak valamit, ami viszont az érvényesüléshez nagyon kellene. Azt, hogy a világot sehol sem a legtehetségesebb emberek irányítják, hanem az átlagos képességűek egy különleges kasztja, amelynek tagjai persze szintén tehetségesek, de csak egyvalamiben: abban, hogy hajszálpontosan bemérik saját képességeik határait és csalhatatlan biztonsággal érzik meg, kik azok, akik náluk is talentusabbak.³⁹ Utána pedig mindig ugyanaz a forгатókönyv érvényesül: lenyomnak, s ha peched van, még rossz híreket is keltik.⁴⁰ Ez nem valami összeesküvés elmélet, hiszen az esetek többségében ösztönösen történik a *similis simili gaudet* (hasonló a hasonlóknak örvend) elve alapján. Még csak összebeszélni sem kell hozzá. Az „érintettek” összezárnak, s ugyanúgy belecsípnek a „mások”-ba, mint a baromfiudvarban a kopasznyakú tyúkba. Mindez nem áll rám száz százalékgig: megesett, hogy ugyan kiszúrhattak volna velem, de valamiért mégsem tették meg, máskor meg ordító mázlim volt, megéreztem az ártó szándékot és kisiklottam a kelepceből. És az is szinte menetrendszerűen megtörtént, hogy valaki váratlanul mellém/mögém állt. Mentőövet nyújtott, amibe belekapaszkodhattam. Ez szerencsére többször is megismétlődött. Volt olyan eset is persze, amikor utaztak rám, de nem tudtak megfogni, a legutolsó pillanatban kitértem.

Tartotta a kapcsolatot a diplomáciai szolgálata idején azokkal, akikkel az MDF Külsügyi Bizottságában benne volt? Vagy ez a társaság szétszéledt?

Azokkal tartottam csupán, akiket már kollégistaként, vagy az egyetemről ismertem. Gergely Andrással (1946–2021), Kovács Istvánnal, Kiss Gy. Csabával, Csuday Csa-

bával, Entz Gézával és persze leginkább, már csak a külügyminisztériumi hivatali hierarchia következtében is: Nagy József Zsigmonddal és Bába Ivánnal. Bába Iván határozó támogatása nélkül például 2011 szeptemberében aligha mehettem volna ki – „túlkorosként” hatvanhárom évesen – ismét Párizsba, s erősen benne volt a keze abban is, hogy azt hiszem 2013 elején valamilyen, a nyugdíjkorhatárra vonatkozó újabb megszorítás miatt, nem rendeltek be azonnali hatállyal,⁴¹ mint nem egy pechesebb kortársamat, akik addig szerényen meghúzták magukat a Külügy állományában...

Még két, nálam pár évvel idősebb nemzedéktársammal speciális a viszonyom: Kulin Ferencsel, aki első komolyabb írásomat a román reformnemzedék balkáni/bizáncias gyökereiről közzé tette a *Mozgó Világ* egyik számában,⁴² továbbá, Diószegi István dékán, valamint (a háttérből) Zelei Miklós mellett, neki is nagy szerepe volt abban, hogy 1981 tavaszán/nyarán ahelyett, hogy kitétek volna a szűrőmet a Bölcsészkarról, áthelyeztek az I. Tóth Zoltán által „gründolt” Kelet-Európa Története Tanszékre, amely külhoni levéltári kutatásaim és gyakran több hónapos ösztöndíjaim és előadókörútjaim szemszögéből még a Román Tanszéknél is előnyösebb „állásnak” bizonyult számomra. Jeszenszky Géának pedig lényegében első munkahelyemet köszönhetem: 1973-ban végeztem, és mivel csak nagy késéssel kezdtem el komolyabban foglalkozni történelemmel, és nem voltam KISZ-es, „nem tartóztatnak”: esélytelen voltam, hogy valamilyen gyakornoki esetleg tanársegédi státust megcsípjek valamelyik tanszéken, ami a vágyak netovábbját jelentette. 1973 augusztusában a Múzeum körúton, az ASTORIA Szálló környékén összefutottam Kósa László leendő akadémikussal, aki megkérdezte, volna-e kedvem az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozni, mert egy korábbi évfolyamtársa, Jeszenszky Géza most megy el éppen hároméves aspirantúrára Hanák Péterhez (1921–1997) a Történettudományi Intézetbe, és csak azzal a feltétellel engedi el a nemzet könyvtára, ha maga helyett állít egy hasonló képzettségű – egy nyugati és egy keleti nyelvet tudó – embert. Akkor már beszéltem valamelyest franciául is, vállaltam. Gézával így ismerkedtem meg, kíváncsi lett, hogy miket csinálok, elsők között olvasta a szakdolgozatomat is. Azóta is rendszeresen méltatja írásaimat, egyengeti a pályámat. Az egyetem első két évét egyébként a futball miatt meglehetősen könnyedén vettem, szigorúbban fogalmazva: ellógtam. 1969 őszén, elsőévesként ki is akartak tenni engem ezért a Kollégiumból, tulajdonképpen jogosan. Azért maradhattam *mégis* Ménesi úton, mert Doba László, az akkori DB-elnök, megveszekedett Fradi drukker volt, aki még az edzésekre is kijárt néhány szobatársával együtt 1968–69-ben. Nyilván imponált neki, hogy a Ferencváros akkor még minimum Európa-klasszis neves játékosai (Albert, Novák, Rákosi, Szűcs, Juhász, Szőke István, etc.) társaságában lát nap mint nap. Látásból tehát ismert engem, pedig én nem ismertem őt, hiszen lényegében csak aludni jártam a Kollégiumba. Nos, ő a mindent eldöntő 1969 végi DB-ülésem szót kért és azt mondta, hogy aki a Ferencvárosban futballozik – mert Eötvös-kollégista sem azelőtt, sem azóta nem csinált ilyet –, azt nem szabad kirúgni. Pedig akadt jó néhány „ellendrukkerem” ...

Így maradhattam kollégista.

Tóth Gábor erre vevő volt?

Doba Lacinak akkora respektje volt, hogy úgy látszik, *igen*. Ress Imre 10 évvel később mondta csak el, amikor már tanársegéd voltam a Román Tanszéken. Az Eötvös Kollegiumban egyébként másodévben föl kellett venni egy speciális szemináriumot, nem tudtam dönteni, hogy kiét, ezért Nagy Jóska szólt, hogy Szabad Györgyhez jelentkezsek. Elmentem rá, ott is körbement egy papír (akárcsak 21 évvel később a Bem téren), amelyre mindenkinek föl kellett írnia, hogy milyen nyelveken olvas, és mivel foglalkozik. Én fölírtam, hogy oroszul és románul olvasok, és – a valósággal megegyezően – azt is, hogy semmivel nem foglalkozom. Két héttel később Szabad félrehívott, s elmondta, hogy ő ugyan nem tud románul, de kutatásai során talált két román politikust (Alexandru Ioan Cuza és Mihail Kogălniceanu), és az az érzése, hogy ezek kicsit másként viszonyultak a magyarokhoz és a magyarsághoz, mint a többiek. És megkérdezte, utána tudnék-e nézni, hogy ennek mi az oka? S amennyiben igen, volna-e kedvem ebből őhöz írni a szakdolgozatomat?

Hát nem olyan, mint a mesében?

Mert megtehetette volna, hogy szól Tóth Gábornak: távolítsanak el a budai elit-képzőből. Még az sem zavarta, hogy két évig, tudatlanságomat szégyellve felé sem néztem.⁴³ Aztán végül 80 lábjegyzettel megírtam az évfolyam egyik legsikerültebb szakdolgozatát, rövid összefoglalója be is került az *Acta Juvenumba*.⁴⁴ Ez volt első tudományos közleményem.

Szóval utólag is gyakran gondolom, hogy – szakmailag legalábbis –, a szerencse fia vagyok...

És hogy lett műfordító?

Ugyanebben az időszakban Belia György (1923–1982) irodalomtörténész – akinek az apja nagyszabeni macedo-román volt, de én ezt akkor még nem tudtam – 1958-tól az Európa Kiadó romános munkatársa volt, ám a hatvanas évek végén visszakerült anyaintézményébe a Szépirodalmi Kiadóba, és egy idő után már nem bírta a kettős terhelést: a Román Tanszéken keresztül éveken át próbált keresni valakit, aki hajlandó lenne rendszeresen lektorálni és fordítani. Sajátos szűrőt alkalmazott: a jelentkezőknek egy román drámát vagy regényt nyomott a kezébe, amiről recenziót kért. Senkivel nem volt megelégedve, kiszórt mindenkit. Így került rám, utolsóként, a sor: a „hallgatag” futballistára.⁴⁵ Kaptam tőle egy vaskos termelési regényt az Erdéllyel határos moldvai hegyvidék kollektivizálásáról,⁴⁶ megírtam az ismertetőt. Belia pár nap múlva fölhívta a tanszékvezetőt, Domokos Sámuel⁴⁷ (1913–1995), hogy én kellem nekik. Azon a nyáron operálták a talpamat, egy hónapig a Sport Kórházban feküdtem, ezalatt kezdtem, ösztönzésére novellákat fordítani. 1971 végén lefordítottam aztán egy elég terjedelmes kisregényt is, amely a következő évben megjelent az ÉGT-ÁJAK-ban, az volt az első nyomtatásban megjelent munkám.⁴⁸ Onnantól kezdve egyre nagyobb feladatokat kaptam, ezeket rendre ki is adták. Belia György aztán

eldöntötte, szerez nekem egy műfordítói ösztöndíjat Bukarestbe, és elküldött ahhoz a román írónőhöz, Ioana Orleához (1936–2014), akinek egy közepes terjedelmű regényét épp abban az évben tettem át magyarra.⁴⁹ Találkoztam vele 1974 őszén. Ő akkor 38 éves, csinos, mutatós asszony volt, én pedig a huszonhat éves kezdő műfordító. Habozás nélkül bevezetett a társaságába, egyszer, 1974 november végén még egy több napos kirándulásra is elvittek valahová a Bucegi hegységbe. Elég hamar megértettem: a két világháború közötti bukaresti elit ’utolsó mohikánjai’ ők, s döbbenet tapasztaltam, hogy többnyire franciául beszélnek egymás között.⁵⁰ Akkor mondta, nevetve, hogy ő valójában nem Ioana Orlea, hanem *Maria-Ioana Cantacuzino*. Ez nagyjából olyan, mintha azt közölte volna, hogy nem Kovács Erzsébetnek, vagy Horváth Teréznek hívják, hanem Esterházy Eleonóranak, vagy Andrássy Katinának. Aztán, jóval később azt is megtudtam, hogy a pedigré még előkelőbb, mert ’Oana’ (így hívták a barátai) apja Constantin „Băzu” Cantacuzino (1905–1958) az egyik legkiválóbb román vadászpilóta volt, leánya, a leendő író pedig egyszerűen a múlt század talán legnagyobb román zeneszerzője, George Enescu (1881–1955) unokahúga is... Így keveredtem bele, mondhatnám szinte sorsszerűen a „fanarióta történetbe”⁵¹ is. (Taktikai okokból nem mondtam meg rögtön nekik, hogy történészek készülök, a műfordítás csupán ’mellékvágány’ számomra.)

Kit tartana a rendszerváltás főszereplőjének? Nem feltétlenül társadalmi vagy politikai csoportra gondolok, hanem azokra, akiken ön szerint a legtöbb minden múlt.

Sohasem gondolkoztam azon, hogy személy szerint kik is voltak a főszereplők. Ám mindig éltem a gyanúperrel, hogy a rendszerváltást s annak forogatókönyveit igazából nem itthon, hanem valahol másutt döntötték el. Hogy ez Moszkva, Washington, vagy valahol a kettő között, azt nem tudom, de abban biztos vagyok, minden titkosszolgálatnak, leginkább a magyarnak döntő szerepe volt a rendszerváltásban.⁵² Ezekről a dolgokról azért nem beszélnek az emberek, mert valamilyen szinten mindenki érintett volt, még ha nem is úgy, hogy be volt szervezve. Rengetegen voltak példának okáért, akik valamilyen szinten, ha nem is „fedésben”, de többnyire mégsem kényszerből, hanem legtöbbször érdekből együttműködtek. Nemrég tudtam meg, hogy erre külön kifejezés volt a szakzsargonban: ők voltak a „megnyertek”...Másképp pedig ez az a terület, ahol nem lehet biztos fogódzókot találni, csak annyit tudunk, hogy az állambiztonsági szolgálatok nagyon fontosak, és minden ország létezése, biztonsága, közéleti szempontjából nélkülözhetetlenek. A kívülálló nagyon keveset tud róla, aki meg benne van, az nem beszél, mert nem is beszélhet. Nekem is csak megérzéseim vannak, bizonyítékaim alig, azok is inkább közvetve. De mintha ez történt volna. Az intuíción – vagy kicsit azért több mint intuíció – azt súgja: minimum arra törekedtek, hogy mindegyik szervezetben, csoportban ott legyenek és lehetőleg fontos, vagy befolyásos szerepet tölthessenek be, még ha nem tudják is egészen kontrollálni.

Az alulról szerveződő MDF-nél ezt nehéz elképzelni.

Pedig lehetett hallani egy időben, hogy épp az MDF-ben voltak a legtöbben, de erre sincsenek konkrét bizonyítékok, vagy időközben kézen-közön eltűntek, eltüntették őket... Ami engem illet, annak ellenére is igen keveset tudok erről a világról, hogy háromszor voltam diplomata. Egy követségen belül összezárva a munkatársak egy csónakban eveznek: ott nincs mese, meg kell osztani az információt. Ebből én csak annyit értettem meg, hogy nagyon messzire ér a kezük (például nyíltan olvasták a mi – a nem fedésben lévő „mezei” diplomaták – jelentéseit, s gondolom nyakló nélkül „mazsoláztak” belőlük, nekünk viszont fogalmunk sem volt róla, egyáltalán mivel foglalkoznak)!⁵³ Jut eszembe, azért távolról sem voltak „láthatatlanok”, de csak akkor „léptek”, amikor az már elkerülhetetlen szükséges volt. Ezzel kapcsolatos egy saját élményem, amelyet csupán pár hónapja rögzítettem – két nagyobb részletben:

1) 1990. szeptember 10. és október 10. között – vagyis pár héttel bukaresti misz-szióm október 25-i kezdete előtt – a párizsi *Bibliothèque Nationale* Könyvtár Kéz-irattárában az 1850-es/hatvanas évek nagy román politikus nemzedékének szabadkőműves kapcsolatait kutattam, mert annak titkosítását nem sokkal korábban oldották föl. Mivel akkoriban tényleg cseppfolyósak voltak még a viszonyok az egész térségben s így Romániában is, arra gondoltam, hogy az addig a kommunista hatalom által föld alá szorított román szabadkőművesség nyilván újjá akarja majd szervezni magát. *Ezt telibe találtam!* Ha pedig ennek Bukarestben és Párizsban utána járok, vélekedtem, elméletileg új, *hasznos információs csatornát teremthetek a magyar diplomáciának...* A baj az volt, hogy naivságomban erre senkitől nem kértem engedélyt, azt gondoltam – *tévesen* –, hogy suba alatt megkezdem a kutakodást, s majd az első eredmények után meg is kapom Jeszenszky külügyminiszter jóváhagyását... Mivel akkoriban sűrűn jártam történész-konferenciákra Nyugaton – Jeszenszky *laissez passer*-jával (ez valahol meg is van a „hagyatékomban”) – 1991 elején el is jutottam Párizsban a két világháború közötti román szabadkőművesség egyik túlélő nagyon idős nagymesteréhez, aki megerősítette: *valóban elkezdtek a „hálózat” romániai újjászervezését.* Találkoztam az akkori párizsi román nagykövettel is, egy Paleologu⁵⁴ nevű 'fanarióta' görög eredetű kiváló esszéistával, akit – megint tévesen – a „mi emberünknek”, vagyis a 'rendszer váltás' következményének hittem, holott *simá szekus (legalábbis „megnyert”) volt ő, is mint szinte mindenki más a bukaresti „rendszer váltás” szellemi/politikai életben.* A találkozómról annak rendje módja szerint ún. *Szt. /TOP SECRET!/ jelentést készítettem (ezt akkor még hagyományos módon kézírással kellett megszerkeszteni) és futárpostán elküldtem a külügyminiszternek. De nem ő, vagy nem csak ő olvasta...*

Következmény: a bukaresti követség legmélyebben fedett diplomatája – vagyis az eleve fedésben lévő titkosszolgákat is diszkrétan figyelőző/ellenőrző ún. „külső kémelhárító” – egy 'baráti beszélgetés'-nek álcázott kihallgatáson figyelmeztetett, ha nem állok le azonnal ezzel a „partizánakcióval” nem tudják garantálni, hogy élve kerüljek haza romániai missziómból! Vagyis, egész egyszerűen nem tudnak meg-

védni. Bármikor „baleset” érhet például, amelynek megrendezett voltát nem lehet majd bizonyítani ...

Megfogadtam a tanácsát, *leálltam!* (Az a két, vagy három 1990/1991-es keltezésű jelentésem egyszer majd nyilván kutathatóvá válik a KÜM Archívumában.)

2) 1995 májusában, vagyis kb. másfél hónappal kiküldetésem június 15-i lejárta előtt egy kb. tíz napos moldvai, bukovinai és moldáviai/besszarábiai kirándulás kere-tében búcsúztam állomáshelyemtől, egyszersmind, újra, szülőföldemtől. Ennek során az ún. bukovinai kolostorokat is végig látogattuk a feleségemmel... Az egyik kolostor-ban – valóban gyönyörűek: a világörökség részei! – le akart fényképezni egy ikont, nem tudván, hogy ez tilos! A „közeg”, egy fiatal szekus, ízlésemhez képest túlságosan faragatlan stílusban – a fényképezőgépet kezéből kitépve – akadályozta ezt meg. Erre „megrebbent a bal szemem” (ez nálam a végső stádium) és az anyanyelvén, annak rendje és módja szerint elküldtem ’melegebb éghajlatra!’ Ez, elismerem, nem méltó egy első osztályú magyar diplomatához, aki ráadásul még kulturális tanácsos is.

Következmény: már a parkolóban virágnyelven szólt az állítólag csökkentlátó ör, hogy valami történt a kocsimmal... de a figyelmeztetést nem vettem komolyan... s szerencsésen hazaértünk Bukarestbe.

Másnap reggel elvittem a diplomáciai rendszámú fehér színű Golfot a járműszer-vizbe, mert valóban le voltak már nagyon kopva a gumik, s újakat akartam venni.

A fiatal román szerelő, amikor leszedte a jobb oldali első kereket elsápadt, el kezdte vetni magára a keresztet s csak ezt motyogta: *Bogdaproste!* (Ez náluk a döb-benettel elegyes kétségbeesés csimborasszója!) És egy óriási százas szeget vett ki a gumiköpenyből... Még annyit tett hozzá, hogy *magának uram három élete van*, hogy egyik kanyarban sem szállt el, mert a szög szakszerűen éppen oda volt tűzve, ahová kell, hogy a kerék szétrobbanjon...

Post scriptum 1: azon a nyáron, vagyis 1995 július végén – a külszolgálat lejártá-
val – Franciaországban töltöttük a szabadságunkat. Ennek során Párizsban felkeres-tem egy volt E-collegista ismerősömet, akivel kapcsolatban *később* többekben felme-rült, hogy a kádári titkosszolgálat Párizsba delegált ügynöke lett volna (erről sem kerültek elő tudtommal konkrét dokumentumok!): tőle szereztem tudomást arról, hogy egy Bukarestbe kihelyezett fiatal francia történészjelölt, akivel egy vacsorán talál-koztam, szeretett volna romániai magyar kisebbségi ügyekben – ez lett a szűkebb szak-területe – velem *történészként* privátim konzultálni. De ehhez az írott és íratlan sza-bályok szerint engedélyt kellett kérnie főnökétől, a nagy nőfaló hírében álló, mindig vörös sálat hordó filmszínész külsejű akkori francia nagykövettől: ezt nem kapta meg, azzal, hogy *nem lehetséges: ÉN TÚLSÁGOSAN VESZÉLYES EMBER VAGYOK!* (Tényleg csak zárójelben: a román kémelhárítás azt terjesztette rólam, hogy én vagyok a romániai magyar ügynökhálózat vezetője – kultúrattasái fedésben! Erre úgy derült fény, hogy egy ízben, azt hiszem 1992 őszén szokásos tanácsosi kötelmeimet teljesítve – ezek közé tartozott a romániai magyar elitértelmiség friss kiadványokkal való rend-szeres ellátása – meglátogattam egy Kovács Albert (1928–2015) nevű bukaresti magyar Dosztojevskij-szakértőt, diplomatatáskámban néhány könyvvel és folyóírat-

tal. Kovács Szverdlovszban végezte tanulmányait a negyvenes/ötvenes évek fordulóján s onnan hozott orosz feleséget is, akárcsak egyik bukaresti mentorom, Demény Lajos. Ám Albert barátunk Mása nevű oroszul, románul és magyarul egyaránt anyanyelvi szinten beszélő csinos leánya szintén nem volt akárki: az egyik legnevesebb román „rendszer váltós” értelmiségi, a költőként komoly életművel rendelkező, rendkívül jó humorú Mircea Dinescu felesége lett. Egy elegáns villában laktak a város szívében, amely már a legrosszabb Ceausescu-i időkben a bukaresti ellenzék, a „disszidensek” egyik legfrekvenciáltabb találkozóhelye volt, egymást érték a rögtönzött fogadások, beszélgetések, koktélok, amelyekre természetesen nyugati diplomaták – s gondolom hírszerzők – is „hivatalosak” voltak, köztük egy Cohen Stork, teljes nevén Coenraad Frederik Stork (1928–2017) nevű „atipikus” holland nagykövet, aki egy kubai misszió után 1988 és 1993 között szolgált Bukarestben s többnyire ugyanúgy kerékpáron közlekedett, ahogy amszterdami gyermekéveiben megszokta. Persze abból a meggondolásból is, hogy ezáltal is csökkentse az információs forrásbázist: valódi profiként tudta, hogy a követség összes román munkatársa, a rendkívül intelligens, négy nyelven beszélő titkárnőt és a két sofőrt is beleértve „jelentési kötelezettséggel” tartozik a román Államvédelemnek. S mivel nem szállt inába a bátorsága a Securitate manővereitől, sőt a „decemberi forradalom” előtt tüntetően barátkozott a háziőrizetbe kényszerített Dinescuval a legnépszerűbb nyugati diplomatának számított a román fővárosban, talán még egy kicsit románul is megtanult⁵⁵... Egy ilyen „rendezvényre” csöppentem be, emlékezetem szerint a kora esti órákban, talán öt óra, fél hat tájban... A társalgó tömve volt szendvicset majszólo, iddógáló, kötetlenül csevegő elegánsan öltözött emberekkel, férfakkal és nőekkel vegyesen, s természetesen Stork is jelen volt... Egyszer csak a házigazda, Dinescu látva, hogy feltűnés nélkül át akarom küzdeni magam a tömegben, hogy felmehessek apósa lakosztályába, megszólalt. Persze jó hangosan, hogy mindenki hallja:

VINE SPIONUL ȘEF! Vagyis, magyarul: megjött a KÉMFŐNÖK!

Mindenki teliszájjal röhögött, magam is kényszeredetten elnevettem magam. Ismerve Dinescu humorát, viccnek gondoltam az egészet, hiszen abban a hiszemben voltam, hogy lesír rólam, magam is botcsinálta diplomata vagyok, semmiben nem különbözöm a többi közép-kelet-európai átlagértelmiségitől...

Megint tévedtem!

P.s. 2: 2016. március 13-án pénteken este – újabb párizsi misszióm befejeződése után mintegy fél évvel – egy volt tanítványom kommandálására Szénási Sándorral beszélgettem a KLUBRÁDIÓ egyik műsorában. A téma Traian Basescu volt román elnök személyiségrajza volt, hiába szabadkoztam, hogy már nem vagyok benne a témában, hiszen 21 éve hagytam el újra Romániát. Persze azért pár órai világhálós böngészés – korábbi bukaresti élményeim, s nem utolsósorban a „fanarióta” világról történészként szerzett ismereteim⁵⁶ – eredményeként össze tudtam rakni egy Basescu szekus múltjára vonatkozó nem túl vonzó portrét, hiszen az egykori hajóskapitányt a továbbélő „hétköznapi fanariotizmus” egyik tipikus példányának tartottam, s tartom mindmáig.

Eredmény: másnap – 2016. március 14-én, szombaton reggel szokás szerint átmentem a Limanova téri „műhelyembe” ... Rögtön meglepetés ért: az egyik zár (már nem tudom, hogy a nyerges-e, vagy a szokványos) nyitva volt⁵⁷....

Odamentem az íróasztalon lévő rádiókészülékhez, amely az INFO-rádióra volt állítva s automatikusan bekapcsoltam:

BUCUREȘTI, RADIO ROMÂNIA – középhullámon, amit soha nem hallgatok!

Ezt aligha lehet másként, mint figyelmeztetés gyanánt értelmezni: *vigyázz, fiú, követünk, ne menj túlságosan messzire!*⁵⁸

A következtetések levonását az Olvasóra bízom.

Mindezek az „élmények” nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy kialakult bennem az az érzék, hogy, ha százszázalékosan nem is, de eléggé nagy biztonsággal fölismerem a titkosszolgálat, ha valahol találkozom velük. A viselkedésük néha elárulja őket.

Például mi?

Kézfogás, magabiztosság, különösen a hol „szúrós”, hol csupán „fürkésző” tekintetük (én, magánhasználatra: ’kígyószemnek’ hívom ezt!), és főként az a mód, *ahogyan* kérdeznek. Persze az azért eléggé ritkán fordul elő, hogy megsejtsen valamit a közönséges halandó, hiszen gondosan kiválasztják, s aztán képezik őket. Engem is számos meglepetés ért, amikor egy-egy „minden gyanún felül álló” – sőt, tévesen barátomnak gondolt – társamról hosszú évek múlva kiderült, hogy a „megnyertek” kategóriájába tartozik... Utólag még az is eszembe ötlött, hogy már megismerkedésünk, esetleg húsz-huszonöt év utáni váratlan „felbukkanásuk” sem valami eleve elrendelés eredménye, hanem nagyon is „irányított” volt.

Mivel a kórosan (túl)fejlett memória mondhatni „születési hiba” nálam, meglehetősen nagy pontossággal vissza tudok emlékezni jelenetekre. Akkor is, ha nem akarom. Egyszerűen „bevillannak” – legtöbbször írás közben.

Mindezek alapján is állíthatom, hogy a rendszerváltásban a hálózatok vastagon benne voltak.⁵⁹ A mostani fiatal történész nemzedék, és az utánuk jövők feladata lesz, hogy kiderítsék, ha ez egyáltalán még lehetséges (hiszen rengeteg dokumentumot bezúrtak, vagy eltüntettek, s ki tudja, hogy nem manipulálták-e azokat is, amelyek megmaradtak), pontosan *hogyan történt*, de nekem kezdettől fogva ez volt a gyanúm. S ez az érzés azóta sem változott.

Akkor tehát a rendszerváltás igazi főszereplője nem is egy nemzedék, nem is egy szellemi kör, hanem egy funkcionárius „szakember” csoport volt?

Igen. Szerintem a titkosszolgálati agyösztrök, még ha, nyilván, nem egészen a saját szakállukra, hiszen meghatározott hazai (nemritkán külhoni) hatalmi csoportok utasítását követték, vagy, „kreatív módon” azok ’elvárásainak’ igyekeztek megfelelni. A dolog ’technikai része’ (a beépülés és manipulálás) viszont minden bizonnyal az „ő

asztaluk volt.” De nekem, ismétlem, erre minimális volt a rálátásom, hiába töltöttem el külföldi állomáshelyeimen több mint tizenhárom évet közöttük. Ám időnként az a benyomásom, hogy akiket azóta, 30 éve főszereplőknek látunk, és láttatunk a könyvekben, azokat is mozgatták. Lehet, hogy nem is tudtak róla, csak később jöttek rá, és nem is beszéltek erről. Az állambiztonsági szakma egyik alapszabálya a hallgatás: a titkot bármi áron meg kell őrizni. Mindhalálig. Mástól ezt nem hallotta még?

Nem, a titkosszolgálatokra vonatkozó aktív szerepet nem, csak azt, hogy a rendszerváltás mikéntjét nagyhatalmi érdekek döntötték el, és nem a belpolitikai változások.

Ez is igaz, persze. De a különféle szolgálatok aktív részvételére vonatkozó gyanúm már 1990 körül is megvolt, és azóta sem csökkent. Megint elmondom: az a tizenhárom év és egy hónap, amit külszolgálatban töltöttem, csak megerősített ebben. Van egyébként néhány másfajta rekordom ezekből az időkből. Az egyik (ez bizonyítható): sosem léptettek elő, valószínűleg én vagyok az egyetlen, aki első osztályú tanácsosként kezdte⁶⁰ és úgy is fejezte be a diplomáciai pályáját. Ezenkívül úgy hallottam (ellenőrizni persze nem tudom, s nem biztos, hogy igaz, mert mások is igen „termékenyek” voltak), hogy én írtam volna a legtöbb jelentést is a három kiküldetésem alatt. Utolsó misszióm alatt tényleg akadt olyan ötnapos munkahetem (hétfő reggel nyolctól péntek du. kettőig), amikor 5 nap alatt 9 anyagot küldtem haza. Csak összehasonlításképpen: párizsi főnököm (2011 szeptembere és 2014 júniusa között) például három és fél év alatt írt 9 jelentést. (Az már más lapra tartozik, hogy minden kimenő anyagot a nagykövet szignál.) Grafománnak hívtak, mint már utaltam rá: de belém kötni nem nagyon lehetett, mert Franciaország nagy ország, minden nap történik valami fontos, másrészt a jelentések szakmailag rendben voltak, továbbá MDF-es őskövületnek számítottam a Fidesz-világban. Ez ugyan nem mindenkinek tetszett, de végül is némi hezitálás után (2014 őszén már aktába írták a berendelésem november 14-i dátumát is, de a kijelölt új nagykövet, Károly György, aki első párizsi misszióm óta ismert már és szüksége volt rám ezt – külügyi tapasztalatlanságára erősen rácsafolva – ’diplomatikusan’ megakadályozta!) nem bántottak: három hét híján kitölthettem kialakított hivatali időmet. Ezen kívül nyilván nem volt rossz ajánló levél – ez egy tapasztalt bukaresti kollégám megállapítása, amit visszamondtak – a jelentéseimnek volt egy olyan számomra is olykor meglepő sajátossága, hogy amit leírtam, az 90%-ban utána bekövetkezett. (Erre azért egy kicsit büszke vagyok...)

A szabadság hiányát hogyan érzékelté a saját működési területén?

A szabadság hiánya igazából nem tűnt föl, mert életem első tizennégy évét, mint már volt róla szó, egy még rosszabb környezetben töltöttem: Romániában, Észak-Erdélyben, kisebbségi sor(s)ban. Apámat 1958 őszén kivágták a román tanügyből, hónapokig vasúti talpfákat rakott le a színérváraljai állomáson, volt rá eset, hogy egyik este egy román barátja véresre vert arccal betoppant hozzánk és figyelmeztette, órá is ez vár, ha nem

simul be a rendszerbe.⁶¹ Aztán valami román futballista-potentát ismerőse (sok román híve is volt, gyakran hallottam, hogy ő volt a környék legtehetségesebb focistája korábban) szerzett neki Szatmáron egy könyvelői állást egy műszaki árukat értékesítő vállalatnál 1959 márciusában. (Az áttelepülési kérelmet ugyancsak 1959-ben nyújtották be, de erről nekünk, gyerekeknek nem volt tudomásunk.) A reggeli másfél órás vonatúton a „bejáró” társaság kártyázott, mindig volt köztük egy „kibicnek” álcázott besúgó. Egy idő után szinte ösztönösen megéreztem, ha spicli van a környezetemben. Ehhez képest Sárospatak maga volt a szabadság. Bár, ami azt illeti, emlékszem egy jelenetre, amikor úgy 1964 körül a közös emeleti tanulóban osztálytársai megverték egy sunyi arcú fiút, mert kiderült: a felhajtható asztal fedezékében jelentést írt – mindnyájunkról! Annak sem örültem persze, hogy már egyetemi oktatóként a Román Tanszéken, majd Kelet-Európa Tanszéken a leveleimet felbontva kaptam meg, de félni nem féltem, mert azt tudtam, hogy egy ilyen romániai gyerekkor s Apám meghurcolása után olyasmit *eleve* nem követhetek el, hogy engem – állambiztonsági vétség miatt – bármiért is felelősségre vonjanak. És arról végképp nem lehetett szó, hogy beszervezzenek. A miénk sem, mások még kevésbé.⁶² Ilyen szempontból egyébként eufórikus volt az 1988–90 közötti két év, mert, mint fentebb már említettem, bennem is azonnal fölillant, hogy most aztán talán kitör a nagy barátság a magyarok és a románok között. Ez persze azt is jelenthette volna, hogy nem lesz már szükség a magyar–román kapcsolatok kutatására. Marosvásárhelyen 1990. március 20-án, hogy hogy nem épp a bontóperem napján, robbant ki a „Marosvásárhely fekete márciusa”⁶³ néven ismert, csaknem polgárháborúba torkolló eseménysor, én voltam a „véletlenül” éppen itt tartózkodó román elit-értelmiségi küldöttség legrangosabb tagja – Gabriel Liiceanu filozófus, a legrangosabb bukaresti kiadó, a *Humanitas* (a korábbi, hosszú időn át Walter Roman *alias* Neuländer Ernő által irányított *Politikai Kiadó* jogutóda) igazgatója – tolmácsa.⁶⁴ Paradox módon akkor bennem már visszafelé mozdult az inga, megsejtettem, hogy itt nem az lesz, amire számítottam, számítottunk.

Csalódás lett utólag a rendszerváltás?

Azt nem mondanám, mert egy csomó dolog jobb lett, egy sor olyan lehetőség jött, amiről korábban nem is álmodtam. Például az ember bárhová elutazhat, ha meghívják s van pénze a repülőjegyre vagy a benzinre. Könyveinket is akadálytalanul megjelentethetjük, ha találunk kiadót, vagy össze tudjuk kalapozni a szubvenciót. Ez nyilván nem a teljes boldogság, de a véleményem ugyanaz, mint akkor: annyi változás történt, hogy a kulisszák mögött átrendeződtek a hatalmi viszonyok, de sem a társadalomszerkezet s még kevésbé a magyar mentalitás nemigen változott. Mivel szándékos döntés folytán nem kerültem igazán közel a tűzhöz (bár erre 1998 májusában lehetőségem nyílt volna), nem is látok ezért rá. S készséggel elfogadom, ha mások másképp látják azt az átmeneti, nagyon zavaros és ellentmondásos korszakot, amelybe – egy ironikus román mondás szerint – „mindnyájan – az egész volt szocialista tábor minden rendű és rangú ’polgára’ – beleütköztünk”.⁶⁵

Móser Zoltán mondta nekem 2019 tavaszán, hogy nem voltunk fölkészülve a rendszerváltásra, szegényesebben kellett volna, és nem úgy, hogy mindenki magának harácsol, „aki bírja, marja” alapon.

Ehhez én nem tudok hozzászólni, nekem akkoriban a túlélés volt a tét, közelebről az, hogyan állhatok talpra. Aztán később egyébként, mert az átlagnál kicsit közelebb voltam a külügyi döntéshozókhoz (konkrétan az akkori miniszterhez és a személyzeti osztály két főnökéhez), többeknek fölajánlottam, hogy segítek bekerülni a külügyminisztériumba, de csak egyvalaki élt vele, Csizmadia Miklós. Ő még kevésbé szeret szerepelni, mint én. Ő is kollégista volt, négy évig volt szobatársam, német–francia szakon végzett. (Mi ketten alkottuk az 1972-ben budapesti kollégiumi bajnokságot nyert E-Collegiumi válogatott csatársorát.) Szerintem Magyarország talán legjobb némettanára ő. „Helyzetbe akartam hozni” (akárcsak a futballpályán), kitaláltam, hogy a berni nagykövetségre kellene mennie, mert az pont jó neki, hiszen német–francia szakos. Kiderült, hogy mindenkinél jobban tud németül, franciául pedig szintén jól beszél. Sőt, még olaszul is tudogatott. A másik jó barátomat, aki nyolcévesen került Magyarországra, Juan Alberto Cabello (olasz anyától és andalúz apától Dél-Franciaországban született, az Árpád-korra szakosodott kitűnő épületkutató-régész, aki szintén tagja volt az E-collegium kispályás „aranycsapatának”, akárcsak konzulként a külügyben is nevet szerzett Galántai Ambrus) pedig a montevideói nagykövetségre szerettem volna beszerezni második embernek. Ez végül két körülményen hiúsult meg: Juan mindmáig megőrizte spanyol állampolgárságát, s soha se vette fel a magyart (ezt az akkori képlékeny viszonyok között könnyen orvosolni lehetett volna!), másrészt csak amolyan lóti-futi állást kínáltak neki, amit nem fogadott el.

Mi a véleménye a középosztályról (a rendszerváltás koriról és a mairól)?

Sajnos mélyreható szociológiai kutatásokat soha nem végeztem a jelenkori magyar társadalom szerkezetét, régebbi és újabb rétegződéseit illetően. Ez jobbára nem is a történész, hanem a szociográfus, szociálintropológus dolga.

Néhány fogódzóm azért van, de ezek inkább mentalitástörténeti jellegűek, amelyekre végeredményben szintén a színvonaljai zsidónegyedben 1948–1960 között bekövetkezett korai szocializációm, majd az ezt gyors egymásutánban követő mozgalmas helyváltoztatások, ösztöndíjak, előadókörutak, diplomáciai missziók (Szatmár, Sárospatak, Budapest, Hódmezővásárhely, ismét Budapest – később Bukarest, Párizs, Toronto, Genf, New York, Chicago, Detroit, Miami, Vancouver, Cape Town, Sidney etc.) alkalmából és köszönhetően szereztem. Ezeket a személyes tapasztalatokat a Bánság és Temesvár polgári átalakulása és integrációs/asszimilációs trendjei feltérképezése során szerzett immár szaktörténeti ismereteimmel⁶⁶ ütköztetve s ötvözve az a benyomás alakult ki bennem, hogy a magyar polgári átalakulás/modernizáció sajnos *nem* a trianoni Magyarországra, hanem a történelmi (integer) Magyar-

országra, annak egészére volt kalibrálva. Ez a tény máris rengeteg visszásságot és értelmzési nehézséget s még több félreértést szül a jelenség valódi tartalmának megértését s még inkább elfogadását, elsajátítását s leginkább negatív következményeibe való beletörődést illetően. Nagyon nehéz ugyanis tudomásul venni, hogy igen valószínűnek látszik: nemzeti nagyjaink – a Széchenyik, Kossuthok, Deákok, Eötvösök, Andrássyak nemzedéke – a térség geostratégiai érzékenysége, etnikai tarkasága, gazdaságának alulfejlettsége s millió egyéb ok miatt tévesen jelölte ki a kereteket és az elérendő célokat! A magyar nemzetté válás – főként a magyar nemzeteszme elsősorban *nemesi*, s minden ellenkező vélekedés ellenére csupán másodsorban *polgári* jellege miatt – egyfelől törekenynek és nem eléggé vonzóknak bizonyult az integrálandó s később asszimilálandó nemzetiségi elitek s még kevésbé a „más ajkú” tömegek számára. Ilyen körülmények között az amúgy sokáig dinamikusn haladó, de jobbra felszínes civilizálódás és polgárosodás *versus* a történelmi (szentistváni) ország területi egységének megőrzése együtt *eleve* nem volt megvalósítható. Ezt azért kéne végrevalahára megérteni és pontosan egy évszázad viszontagságai után megemészteni, hogy elkerüljük a *történelmi ismétléskényszer* csapdáját, amelybe 1938 és 1940 között a magyar politikai elit egyszer már beleesett.

Másfelől: nem függetlenül a főnti gondolatmenettől, változatlanul nem tisztázott milyen is volt, következképpen jó esetben *milyen lehet(ne)* még mindig a mantraszerűen ismételt *magyar polgárosodás*? Kevés kivételtől eltekintve továbbra sem, még a történészek számára sem világos, hogy nem két, hanem egy és ugyanazon történelmi folyamat⁶⁷ – a gazdasági/társadalmi fejlődés s ezzel párhuzamosan a presztízshierarchiában való *emelkedés* – más-más, egymásból következő, egymásra épülő szakaszról/etapjáról van szó, amelynek kétféle vétetésű (nemesi és polgári) elemei viszonylag szerves és tartós összeszerveződésére nekünk magyaroknak nem adott időt a Történelem (mint a mintának tekintett és a térség elitjei által mindmáig szolgálaián másolt jakobinus jellegű francia fejlődésnek.)

Ugyanakkor nem tudom, mit lehetne tenni annak érdekében, hogy térségünk elitjei *paradigmaváltásban* és ne *mintakövetésben* gondolkodjanak, hogy belássák végre: a francia típusú centralizált, eleve homogenizációra törekvő *État/Nation*-nál mindenki számára üdvösebb *lett volna* a svájci (föderális) modell, hogy ki-ki befuthassa a maga nemzetfejlődési/polgárosodó/modernizáló pályáját. Nem egymás rovására, egymást lenyomva, hanem egymással karöltve, egymást segítve.

S végül, de nem utolsósorban arra is nagy szükség volna, hogy betemessük végre az árkokat és felszámoljuk értelmiségi szekértáborainkat s legalább az alapkérdésekben egyetértésre jussunk. Arról, hogy mi is történt velünk magyarokkal a baljós, számunkra történelmi léptékű vesszőfutásnak bizonyult XX. században? Ha nem is *panácea*, de mindenképpen igen hasznos munkaeszköz, ha úgy tetszik, *vezérfonal* megítélésem szerint az lehetne ehhez, ha mértékadó historikusaink felfedeznék: térségünk bonyolult viszonyai, nemzetté válási és polgárosodó/polgárosító/modernizáló trendjei megértéséhez a jelenleg domináns gellneri/kosellecki/hrochi/brubakeri (stb.) sémák *helyett* kézenfekvőbb volna Norbert *Elias civilizáció-fogalmának újra-*

gondolása. Ez kedvező esetben talán az oly kívánatos magyar–magyar ’megbékélésre’ is lehetőséget teremtene, mert az 1910 körül felibe-harmadába maradt, majd a két világháború között a Trianon miatti kölcsönös felelősség- és bűnbakkeresés következtében megtorpant, majd mindezek (s főként a jóvátehetetlen holokauszt) miatt a visszájára fordított („a szocialista építés” által gyakorlatilag felszámolt) „nemesi polgárisodás” – esetleg *más néven* – új lendületet kaphat s a magyar fejlődés végre kivajúdíthatja magából saját európai típusú (citoyen) polgárságát.⁶⁸ Mert az igazat megvallva engem régóta kísért az a gondolat, hogy csaknem ugyanott tartunk – vagy már ott se – mint 1910 körül, az előző trend tetőpontján.

Minden más esetben a maszatolás, felelősségáthárítás, acsarkodás folytatódására, újabb „rendszerváltásokra”, még rosszabb esetben – megint csak a nem kívánt *ismétléskényszer* jegyében – a Közép- és Dél-kelet-európai térség népei közötti viszályok feleledésére lehet számítani. Akár újabb hosszú évtizedekig...

KÉRDEZETT: Bojtos Anita

2019. szeptember (szerkesztve: 2019. november)

Javítások, kiegészítések: 2020. január 17–19. (2021. január 6., 2021. május 27–30.)

FÜGGELÉK

Borsi-Kálmán Béla

LIMANOVA TÉR 1. (II. EMELET 2.)

Egy „véletlen” találkozás (biteles) története

E sorok írója, mint megannyi nemzedék- és osztályos társa, sokáig egyáltalán nem hitt a véletlenekben. Pontosabban, egyszersmind óvatosabban szólva tamáskodva hallgatta a különféle „koincidenciákról”, fura „összefutásokról” s a sors könyvében (előre) megírt „nagy találkozókról” regélő szövevényes históriákat.

Arra gondolt, hogy ilyesféle történeteket minden épesztű s némi fantáziával megáldott felebarátja tucatszámra agyalhat ki a maga vagy társasága szórakoztatására. Kivált, ha előtte vagy közben felhajtott néhány kupicával, avagy korsóval...

Az első hajszálrepedés konok hitetlenkedése falán akkor keletkezett, amikor elsőéves bölcsészhallgatóként az obligát politikai gazdaságtan szemináriumon óhatatlanul szóba került a marxi *szükségyszerűség* filozófiai kategóriája. Némi agytorna árán mindnyájunknak több-kevesebb sikerrel a fejébe verték, hogy „a véletlen a szükségyszerűség (adekvát) megnyilvánulása”, vagyis olyankor jelenik meg életünkben, amikor valakik, valamikor és valahol – mint később kiderült: meglehetősen szűk körben – egyszerű szótöbbséggel eldöntik, majd a „demokratikus centralizmus” jegyében rög-

vest el is rendelik, hogy „mi a teendő”! A többi pedig főként és rendszerint a végrehajtókon, kisebb részben rajtuk, a „dolgozókon” múlik.

Egyébként 1968 őszét írtuk, a béketábor (s benne a Magyar Népköztársaság honvédségének elitalakulatai) – testvéri tankok formájában – épp intenzív internacionalista segítséget nyújtott a szocializmust építő baráti csehszlovák népnek...

Sorok írója nemigen járatos a fenomenológia történetében, s mi tagadás, igen kevés hajszála hullott ki magvas filozófiai traktátusok elmélyült studírozása közben. Évei viszont neki is könyörtelenül sokasodnak, s azok hordalékából egyre több, hét-köznapi ésszel igen kevésbé magyarázható „eset” szűrhető ki.

Az alábbiakban egy ilyen megtörtént eseményfüzért kíván – felkérésre – megosztani lehetséges olvasóival.

1990. június 6-án (kedden) a kora délelőtti órákban egy akkor negyvenkettedik életévét taposó magyar értelmiségit költöztettek testvérei és barátai Óbuda egyik elegánsnak számító negyedéből Zugló egy eléggé eldugott s korántsem „menő” fertályába, közelebbre a Limanova tér 1. szám alatt magasodó, 1928-as mintájú bérkaszárnya egyik garzonlakásába.

Tipikus nyár eleji nap volt, a hársfák már csaknem virágban, a fehér liliomok bim-bózóban, gyöngé szellő, madárcsicsergés, az utcákon önfelédten viháncoló kutyákat sétáltató kamaszok, a parkokban gyermekzsivaj... Igazi idill.

A most elmondandó történet különben semmi rendkívülit nem ígért, inkább nagyon is szokványosnak volt nevezhető, hiszen ama „nagy generáció” soraiban, amelyhez papíron és évei számát tekintve a narrátor is tartozna, jószerével az számít kivételnek, akit negyvenesztendő koráig – pestiesen szólva – nem nullázott le hitese felesége. Vagy, fordítva, férfiemberként nem ízlelte meg a nyugati típusú közszabadság helyett (s annak sovány pótlékeként) a kádári Magyarország össznemzeti sportjává váló „házasságon kívüli kapcsolat” tiltott gyümölcseit – következményeivel együtt... Mármint leginkább a „mókuserék-effektusba” kényszerült következő nemzedék – a saját gyermekei zemszögéből...

Ennyi könnyűszerrel általánosítható „előzmény” után lássuk a konkrétabb s nem kevésbé banális tényeket: válóper (természetesen „közös megegyezéssel”), majd a bíró(nő)i végzés után szétköltözés. Ami majdnem mindig azt jelenti, hogy a „teremtés koronája” fülét-farkát behúzza szedi a sátorfáját...

Nos, az elmondottakból talán máris sejthető, a narrátort nem töltötte el fennkölt öröm azon a gyönyörű szép júniusi reggelen. Inkább a fátum sötét szárnyait látta megrebbenni az ingóságait, főként könyveit elszállítandó érkezett ponyvás teherautó és a markos bútorszállítók – egyébként két testvéröcse és hórukk-brigádba tömörült, ugyancsak bölcsész barátai – láttán.

Rossz köz(és elő)érzetét tovább fokozta, hogy ráadásul „sérülten” kellett jelentenie. Két hónappal korábban, az Úr kifürkészhetetlen akaratából, 1990. április nyolcadikán vasárnap délelőtt (történetesen az első szabad választások második fordulójának időpontjában) a szigligeti iskolaudvar betonpályáján kedélyes focizás közben jobb kezének gyűrűsujja dugóhúzóra emlékeztető módon tört szilánkosra, ergo nyolc

héttel később is mindenre jó volt, csak éppen ólomnehéz könyvesládák cipelésére nem... Már mint kényszerlakhelynek érzett vadonatúj „otthona” belakásakor...

Így aztán barátai és testvérei is hamar megelégtették céltalan ténfergését az egyelőre üres garzonban, s hogy némi hasznát mégis vehessék, felderítőútra küldték: kémlelje ki, van-e a lakáshoz tartozó pincehelyiség, hisz négy-ötezer könyvet amúgy sem lehet a legjobb akarattal sem negyvenkét négyzetméternyi laktérbe összezsúfolni...

A narrátor készségesen engedelmeskedik barátai nógatásának. Valóban lemegy a pincébe, és tüstént megállapítja, hogy garzonjának tényleg van ilyesfajta tartozéka, csak... csak az a bökkenő, hogy a földszinten lakó egyik idős hölgy a saját céljaira vette igénybe. Magyarán dugig tömte-töltötte mindenféle ócska kacattal, valaha jobb napokat látott szakadt lámpaernyőtől, rozsdás lavoron át, fületlen lábasokig és törött üvegcancsóig.

Am a csöngetésre a szomszédasszony tárja ki az átellenben lévő ajtó figyelőablakát: – Fiatalember, ha Mari (Zsuzsi, Kati) nénivel akar beszélni, menjen ki a térre, ott biztosan megtalálja...

Már mint a Limanova térre.

Szó szót követett, s „hősiünk” (akiben nyilván mindenki felfedezte már jelen elbeszélés szerzőjét) ráérvén – *s életében először* – kiballagott az ötemeletes, szinte békebeli sarokház elé, és mustrálgatni kezdte a padokon tereferelő, csikófogaikat régóta elhullatott hölgyeket. Am Mari (Zsuzsi, Kati) nénit minden jel szerint távolabb szólitották bokros teendői. Úgy eltűnt, mintha a föld nyelte volna el...

Ellenben hirtelen piros személyautó fékezett a tér sarkán, közvetlenül a hársakkal és rezgőnyárfával teliültetett kis parkot övező, téglalap alakú betonlapokból kirakott járdaszegély mellett. Egy szovjet gyártmányú MOSZKVIC, a sokoldalúan fejlett szocialista gépgyártás egyik klasszikus alkotása.

A volánnál ismerősnek tetsző mélybarna szemű okulárés fiatalember. Mint pár pillanat múlva kiderült: Miklós Tamás magyar filozófus és esztéta, a *Medvetánc* című „rendszerváltós” folyóirat felelős szerkesztője. Ez máris mondhatni szokatlan fejleménynek tetszett, hiszen Zugló ama távoli zugába csak alapos okkal kirándul az ember.

De az igazi meglepetést mégsem ő, hanem a mellette ülő idősebb férfiú személy(azonosság) jelentette. Sorok írója először megdörzsölte a szemét, olyannyira hihetetlennek tűnt, hogy *Fejtő Ferencet* látja az anyósülésen! (A *short story* értelmességéhez tartozik annak a ténynek a rögzítése, hogy Fejtőt a narrátor egy-két évvel korábban egy Krakko környéki nemzetközi konferencián személyesen is megismerte, majd 1989 nyarán az apai ágon magyar köznemesi családból származó Nicolas Sarkozy *feudumának* számító Neuillyben otthonában is felkereste.)

Innentől kezdve, ahogy mondani szokás, fölgyorsultak az események: a narrátor kétségbeesett hadonászása eredményeként François Fejtő, aki pontosan ötvenkét esztendővel korábban hagyta el nem egészen jószántából szülőföldjét, nagy nehezen kikészülődik az autóból, s párbeszédbe elegendik a „szerzővel”. Kérdelem tőle:

– *Feri, mi járatban vagy erre felé, amerre a madár sem jár?*

– Tudod, ezzel a fiatalemberrel (intett a szerényen a kormány mögött kucorgó Miklós Tamás irányába) éppen egy József Attiláról szóló könyv⁶⁹ utómunkálatait végezzük, ezenközben meglátogattuk Attila Korong utcai otthonát, azt, ahol – A város peremén⁷⁰ – Szántó Judittal élt néhány esztendeig. Közben pedig eszembe jutott, hogy amikor 1931-ben feljöttem Nagykanizsáról, itt a közelben – a Limanova téren – volt az első pesti lakásom egy akkortájt felhúzott vadonatúj bérházban. Úgy döntöttünk hát, hogy azt a (kb. ötszáz méterre lévő) környéket is felkeressük... Nem emlékszem pontosan, hogy ez az épület vagy a szemközti volt-e, de úgy rémlik, mintha ez lett volna (mutatott az 1. szám alatt magasodó, a magyar történelem viharainak minden azótai nyomát magán viselő, sohasem renovált, lerobbant háztömbre).

– S téged mi szél hozott erre?

– Tudod, egy válóper következményeként a barátaim épp most költöztetnek ide...

– Hová?

– A második emelet kettőbe, egy garzonba...

– Na, az volt a mi lakásunk, most már biztos vagyok benne.

– Rózs, gyere fel, nézzük meg együtt! (A történet további „véletlen” mozzanataként ugyanis a Moszkvics bal hátsó ülésén Madame Fejto, a Körmend városában 1913. szeptember 11-én született Hilmayer Róza festőművész ücsörgött – pár napos [hetes] házaspárként együtt költöztek anno a második emelet kettőbe...)

A két öreg botladozó léptekkel, a reves korlátba csimpaszkodva, hevesen dobogó szívvel kapaszkodott fölfelé tovaröppent ifjúságuk egyik fontos színhelye felé.

A költöztetők nagyot néztek, nemigen értették, mit keres ez az idős, szemmel láthatóan összetartozó emberpár a frissen felújított lakásban. S azt még kevésbé, miért peregnék a könnyeik...

A Fejtő Ferenc ajkát elhagyó „spontán” (s a rendkívüli pillanat minden költői túlzását magán viselő) mondat helyes értelmezése viszont alighanem a jövő (irodalom)történéseire vár:

– Látod, öregem, ez az igazi kontinuitás!

P. S. (1) Az imént megörökített jelenetet követő további beszélgetésből az alábbi, immár „történelminek” minősíthető újabb tények derültek ki:

A) Mivel az idő tájt csak Fejtőnek és Szántó Juditnak volt munkahelye, József Attilának és a húsz-huszonegy éves Hilmayer Rózsának viszont *nem*, ők komótosan gyakran reggelizgethettek kettesben a szűk kis konyhában, míg párjuk a napi betevőt kereste...

B) A szomszédban egy szemrevaló fiatal orvosnő lakott, akit sűrűn „látogatott” egy (id.) Rajk László névre hallgató, amúgy erdélyi származású mozgalmár. Ennél fogva gyakran az is megesett, hogy Rajk egyik kebelbarátja (s 1949-ben született fiacskája leendő keresztapja), egy bizonyos Csermanek János nevezetű írógépszerelő is itt húzta meg magát – fedelet és búvóhelyet találva vitéz nagybányai Horthy Miklós detektívjei elől.

C) A teret már akkor is *Limanova térnek* hívták, mert a közvélekedéssel szöges ellentétben *Limanowa* nem tartozik azonos kategóriába sem a hős Matroszovval, sem Oleg Kosevojjal, sem Zoja Koszmogyemjanszkajával!

Épp ellenkezőleg: 1914 végén (kicsit sajnos máris későbbben, mint „mire a falevelek lehullanak”) a magyar huszárok a Krakó fölötti Limanowa magaslaton ádáz küzdelemben állították meg – akkor még – az „integer” Magyarországra törő „Bruzsilov-gőzhengert”.

Mellesleg ez volt – 1956-ot most figyelmen kívül hagyva – a magyar hadtörténelem utolsó valódi fegyverténye.⁷¹

P. S. (2) Ma, az Úr 2004. esztendeje december havának 29. napján, délután 14 óra 40 perckor megszörrent a vezetékes telefonkészülék a Limanova tér 1. II emelet 2. szám alatti garzonban.

Mit gondol a nyájas olvasó, ki lehetett a vonal túlsó (párizsi) végén?

*Fejtő Ferenc volt.*⁷²

Kelt Zugló, 2004. december 28–29.

Megjelent: *Korunk*, 2005/ március. 75–79. Kötetben: *József Attila a Korunkban*. A kötet anyagát összeállította, gondozta és szerk. Kántor Lajos. Kolozsvár, 2005, Komp-Press Kiadó, 423–427.

JEGYZETEK

- 1 Kiss Gy. Csaba nem volt bentlakó a Ménesi úti Eötvös József nevű elitképzőben, azt hiszem Budán cseperedett fel, de olyan sokat tartózkodott a kollégiumban s annyi kollégista barátja volt, hogy nem tévedés őt is E-kollégistának tekinteni!
- 2 Lásd erről *Nagytakarítást ígértünk, de portörítés sem lett* – Kiss Gy. Csaba a rendszerváltásról a Mandinernek – (Marácz Tamás interjúja; mandiner.hu > cikk > 20200512_kiss_gy_csaba). Bővebben Kiss Gy. Csaba: *Hogy állunk a számvetéssel? Közéleti írások, 1994–2015.*, Budapest, 2015, Nap Kiadó.; uő.: *Harminc év után: 1987. Személyes történelem*. Budapest, 2017, Nap Kiadó.; uő.: *Harminc év után: 1988–1989. Személyes történelem*. Budapest, 2019, Nap Kiadó;
- 3 Lásd erről Borsi-Kálmán Béla: A nullától a zéróig. Utószó helyett. In uő.: *Kisfiúk a nagy viharban. A temesvári „Levente-pör” – az első román „irredenta per” – története*. Budapest, 2020, Kortárs Kiadó, 289–302. (és a hozzá tartozó jegyzetek; különösen 296–297., továbbá uő.: A nullától a zéróig avagy egy monográfia sorsvázlata. *Életünk*, LIX. évf. 2021/2., 26–53.
- 4 „Francia vonalon” Szávai János, a későbbi párizsi nagykövet volt előttem a rangsorban, míg a ’román szekcióban’ a Bukarestből nem sokkal korábban, úgy rémlik 1988-ban áttelepült Molnár Gusztáv, a neves, szalárdi eredetű politológus-filozófus volt a helyettesem. Emlékezetem szerint ebben az „összetételben” kísértük el 1990. január 16-án a Kulin Ferencből és Elek Istvánból álló magasrangú MDF-küldöttséget – Kulin az MDF kapcsolatokért is felelős általános elnökhelyettese volt az idő tájt – a mesterséges „forradalmi lázban” égő román fővárosba... Odafelé, az OTOPENI nemzetközi repülőtéren

egy másik „deputációval” is találkoztunk, akik már hazafelé tartottak tényfeltárási útjuk végeztével: a nyugdíjas könyvelő külsejű, szürke viharkabátot viselő, kopott akatatkás, szemüveges Soros György alakja mélyen bevésődött emlékezetembe. Kísérői Vásárhelyi Miklós és – szakértő tolmácsként – Szász Zoltán, a három kötetes *Erdély története* (Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó) főszerkesztője voltak. (Lásd erről bővebben Borsi-Kálmán Béla: Két nap Romániában (Útjegyzet) In uő.: *Kockázatos viszonyok. Írások a román irodalom, művelődéstörténet és nemzeti önszemlélet tárgyköréből*. Pécs, 1997, Jelenkor Kiadó (Kis európa), 149–156. p.

- 5 Jeszenszky Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltás éveiben*. Budapest, 2016, Osiris
- 6 A teszt készítője, egy Nagy István nevű szemüveges végzős pszichológia-szakos hallgató, aki az időérzékelés témájában írta a diplomamunkáját azt közölte akkor velem, hogy tudomása szerint a szakirodalomban csupán egy leningrádi orosz mérnöknek van ilyen éles memóriája, mint nekem. Ezt sohasem ellenőriztem, lehet, hogy nem is igaz, mindenestre nagyon elgondolkodtatott...
- 7 Lásd erről a következő interjúkat: <https://www.youtube.com/watch?v=bgcRKzzHuFk>; <https://www.youtube.com/watch?v=A2jMDtORhHE>; <https://www.digisport.hu/41087/albert-jatekostarsa-szerint-a-titkosszolgalat-tette-toenkre-a-magyar-focit>; Foci és Sport 2019.12.13. hatoscsatorna - YouTube www.youtube.com > watch
- 8 A néhai „írófejedelem” szíves dedikációja örökre az emlékezetembe vésődött: „Versek város Hölgyeinek ajánlja ezt a könyvét a Szerző.”
- 9 Még 1969-ben és 1970-ben is előfordult, hogy például az ókortörténeti részszigorlaton, továbbá Antal László (Szob, 1930. június 25. – Washington, 1993. január) tanár úr valamilyen általános nyelvészeti tárgyú szakvizsgáján úgy szereztem jeles érdemjegyet, hogy váratlanul eszembe jutott, amit gyerekkoromban a Tolnai-féle *Világtörténelem* kötetében, valamint a Barátosi Balogh Benedek által jegyzett, megkapó fényképekkel és rajzokkal illusztrált *Séta a világ körül* c. etnográfiai összefoglalóban olvastam...
- 10 Lásd erről bővebben Borsi-Kálmán Béla: Szabad György problémaérzékelése egy téma-választás tükrében (Emlékfoszlányok egy iskolateremtő történészprofesszor alakjáról). In *A polgári átalakulásért. Emlékkötet SZABAD GYÖRGY tiszteletére*. Szerk. Gerő András., Budapest, 2016, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Köz-alapítvány, 85–120.
- 11 Néhai Bekény István (Szinérváralja, 1916–Budapest, 1997) főlevéltáros, aki valamelyik ágon (talán épp a Kandók révén) apám távoli rokona volt és a francián kívül románul is kitűnően tudott (fontos regényeket is fordított) felesége a BTK Tanulmányi Osztályán dolgozott. Ő járta ki, hogy kicsit szabályellenesen – a román szak elvileg a gyulai *Nicolae Bălcescu* román tannyelvű *gimnázium* növendékeinek volt fenntartva – egyáltalán jelentkezhessem felvételizni. Ugyancsak Bekényék Frankel Leó úti lakásában került sor, emlékezetem szerint 1967 márciusától vagy áprilisától a június végi felvételi vizsgáig heti egy alkalommal azokra a fordítási gyakorlatokra (románból magyarra a *Scinteia* és magyarról románra a *Népszabadság* hasábjairól), amelyek révén öt év szünet után – úgymond – „felkészültem” a megmérettetésre (A felvételi tájékoztatóban olvasható információ téves volt: nem csak újságcikkek oda-vissza fordításból állt...)
- 12 Volt bennem valami ösztönös makacsság, hogy el kell mindent felejtenem, ami a „gazdanép” nyelvéhez és kultúrájához köt, s csak akkor eredt meg a nyelvem, amikor azt hiszem 1964 vagy 1965 nyarán rendszeres szinérváraljai nyaralásunk egyikén biciklivel elsodortam a főtéren egy idősebb, kicsit illuminált állapotban lévő román járókelőt, ráadásul a magyarul nem tudó helyi román „milicista” szemelátára. A dolog akár rosszul is elsülhetett volna, de a román ember egyfelől nem sérült meg, én pedig folyékony románsággal „kidumáltam” magam. Akkor derült ki számomra is mellbe vágóan, hogy „román gyö-

- kereim” olyan mélyek, hogy akkor se tudnám kitépni magamból őket, ha tényleg akar-nám... mert a gyerekes s nyilván a környezetemből származó önfejlésé hamar elpárolgott belőlem...
- 13 Úgy emlékszem, hogy Mihail Sadoveanu: *Domnu’ Trandafir* c. elbeszélése volt. (<https://www.emag.hu> > domnu-trandafir-mihail-sadove..)
 - 14 Lásd erről Borsi-Kálmán Béla: Emlékek a színérváraljai zsidó közösségről. In *Homályzó-nák Felvilágosodás és liberalizmus. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára/Zones d’ombre. Lumières et liberalisme. Mélanges offerts à Charles Kecskeméti pour son 80e anniversaire*. [2. javított és bővített kiadás]. Főszerk. Borsi-Kálmán Béla. A szerkesztői munkában részt vettek: Dénes Iván Zoltán, Ferge Zsuzsa, Filep Tamás Gusztáv, Miskolczy Ambrus és Henri de Montety. Budapest, 2019, Kortárs Kiadó, 388–418. (A román szomszédokról, *uo.* 400. p, a 37. sz. jegyzetben.)
 - 15 Azt is Kozma Bélától tudom, hogy Nagy elvtársat behívták a Pártközpontba, ahol nagyon karakán módon viselkedett. Azt mondta, hogy vagy fölvesznek engem, vagy szüntessék meg a Román Tanszéket. (Meghasonlásunk és eltávolíttatásom története szétfészítené emez interjú kereteit. Talán majd más alkalommal...)
 - 16 Kóhegyi Jánosné volt a neve, de anyáskodó, rendkívül empátiás viselkedése miatt csak „Tyúkanyó”-nak hívták mindenki. Meleg barna szemével mindannyiunkon átlátott, s ott segített, ahol csak tudott...
 - 17 Mivel nem tudtam, hogy a sárospataki megyei első osztályban szereplő egyesületének is volt ifjúsági csapata, a focihoz csak annyi közöm volt, hogy rendszeresen játszottam az Iskolakertben lévő fekete salakos „háromnegyedes” pályán a kollégiumi bajnokságban, de az alapozó tréningek kimaradtak. Komolyabb edzőmunkára 1965 szeptemberében egy Nagy László nevű osztálytársam és barátom (Császár-Nagy László néven ismerte meg a közvélemény, mint a rendszerváltás egyik legjobb tényfeltáró riporterét, utóbb TV-és szakemberét) fogott, majd mindössze öthónapos kemény „kiképzés” után elküldött próbajátékra a Fradiba... Alighanem büszke lehetek rá, hogy életem első bajnoki mérkőzését 11 hónappal később rögtön az NB I-ben játszottam (csereként a második félédben Dorogon, 1966. augusztus első napjaiban – immár a Csepel mezében... Vö. a 7. számú jegyzetben hivatkozott interjúkkal!)
 - 18 Most már úgy fest, hogy mégsem volt teljesen „holt idő.” A futballpályák- és öltözők világában szerzett tapasztalataimat három könyvben is feldolgoztam: *Az Aranycsapat és a kapitánya. Sorsvázlatok a magyar futballpályák világából*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2008, 284 p.; *Pseudo-fociesszék. Szélgjegyzetek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről*. Budapest, 2018, L’Harmattan Kiadó, 229 p.; *Az Aranycsapat és ami utána következik. Adalékok a Rákosi-korszak és a Kádár-rendszer történetéhez a futball tükrében*. Budapest, 2019, Kortárs Kiadó, 513 p. (Lásd még ehhez a 7. sz. jegyzetben feltüntetett interjúkat, továbbá Balog Iván: A könyv, amit nem lehet elfelejteni (Borsi-Kálmán Béla: *Pseudo-fociesszék. Szélgjegyzetek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről*. Budapest, 2018, L’Harmattan Kiadó, 226 oldal c. könyvről). *AETAS*, 2019/3. szám, 184–186.; Gróh Gáspár: A sport, mint létezésünk tükré – Borsi-Kálmán Béla könyvről [Az Aranycsapat és a kapitánya. Kortárs Kiadó, 2008] (<http://www.magyarszemle.hu> > cikk > 20100406_a_spo..); Gáll Erwin (régész, Románia-szakértő, Bukarest, Románia): Borsi-Kálmán Béla: Pseudo-fociesszék című könyvről. *Valóság*, 2019/2. sz., 91–104. (epa.niif.hu > pdf > EPA02924_valosag_2019_02); Bíró Béla: Történelem alul- és felül-nézetből [Borsi-Kálmán Béla: Pseudo-fociesszék című könyvről] (szabadsag.ro > cikk > content > tortenelem-alul-es-felulnezetbol > pop_up); N. Pál József: Sorsunk – futball-tükrében: Borsi-Kálmán Béla: *Az Aranycsapat és ami utána következik*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2019, 507 oldal. *Országút*, 2020. július 10., 33–35.; Szakály Sándor: *Futball, politika, állambiztonság*. Borsi-Kálmán Béla: *Az Aranycsapat és ami utána következik*.

- Adalékok a Rákosi-korszak és a Kádár-rendszer történetéhez a futball tükrében. Kortárs Kiadó, 2019. *Magyar Napló*, 2020/október, 60–62.
- 19 A történetről lásd a függelékét – B. A.
- 20 *Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez.* Budapest, 1984, Magvető Kiadó, 227 p. (Nemzet és Emlékezet)
- 21 Petru Popescu: Hans Torberg háborúja. (Kisregény) *Égtájak 1972. Öt világrész elbeszélései.* Szerkesztette Karig Sára. Budapest, 1972, Európa Könyvkiadó, 289–307. p.; Nicolae Velea: Mélyrepülés (Elbeszélés) In: *Mélyrepülés.* Ford. Belia György, Kálmán Béla, Keresztesi Éva. Felelős szerk. Belia György; a fordítást az eredetivel egybevetette Domokos Sámuel. Budapest, 1973, Európa Kiadó, 143–164. p.; Nicolae Velea: Telefonbeszélgetés. (Elbeszélés) In: *Mélyrepülés.* Ford. Belia György, Kálmán Béla, Keresztesi Éva. Felelős szerk. Belia György; a fordítást az eredetivel egybevetette Domokos Sámuel. Budapest, 1973, Európa Kiadó, 165–184. p.; Mircea Eliade: Honigberger doktor titka (Kisregény) In *Különös kalandok. Tudományos fantasztikus elbeszélések.* Ford. Belia György, Kálmán Béla, Zirkuli Péter. Az életrajzot Belia György, a lexikoncikket Fazekas László írta. Budapest, 1976, Móra Ferenc Könyvkiadó (Kozmosz Könyvek), 86–154. p.; Mircea Eliade: A kígyó (Kisregény) In *Különös kalandok. Tudományos fantasztikus elbeszélések.* Ford. Belia György, Kálmán Béla, Zirkuli Péter. Az életrajzot Belia György, a lexikoncikket Fazekas László írta. Budapest, 1976, Móra Ferenc Könyvkiadó (Kozmosz Könyvek), 155–286. p. [Az elsőként említett kisregény 2. kiadása: Mircea Eliade: *Honigberger doktor titka. Két elbeszélés.* Budapest, 1996, Stella Maris Kiadó, 5–60. p.]
- 22 Kovács István ráadásul elég sokáig felügyelő tanár is volt a Ménesi úton s már csupán ez is „feljogosítaná” a kollégiumi tagságra...
- 23 Két évvel később nyomtatásban is megjelent: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez.* Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó, 353 p.; Rövidített angol nyelvű változata: *Hungarian Exiles and Romanian National Movement, 1848–1867.*, Highland Lakes, New Jersey, 1991[1992], Columbia University Press (Atlantic Studies on Society in Change, East European Monographs) XVI+333 p.
- 24 Utólag, 'megértő módban' arra gyanakszom, hogy jó képességű Buda környéki francia-történelem szakos hallgatóként maga is kacérkodott a historikusi karrierrel, de aztán – ezt fedésben lévő 'kollégáitól' pletykaszinten hallottam – a katonai hírszerzés vagy külső elhárítás beszippantotta. (Erre vonatkozó iratot sose láttam, persze nem is kerestem.) A sors iróniája, hogy bár alig volt idősebb nálam, jó néhány évvel hamarabb nyugdíjazták, mint engem, én viszont, bár túlkorosan hatvanhárom és hatvanhét éves korom között 2011 és 2015 között még lehúztam egy kiküldetést Párizsban, a francia belpolitika gazdájaként... *Sors bona, nihil aliud...* Itt kell megemlítenem, hogy erre sem kerülhetett volna sor, ha a KÜM közigazgatási államtitkára nem éppen Bába Iván lett volna...
- 25 Főbb művei: *Lánc. Regény.* Brüsszel, 1959, Magyar Ház (Magyar géniusz sorozat) (2. kiad. Budapest, 2005, Háttér.); *Ordinis Sancti Iohannis in Hungaria thesaurus ac corpus. Obedientia Brandenburgensis: repertorium historicum familiarum quibus milites procedent / A Johannita rend lovagjai, 1854–1987.* Debrecen, 1987; *Én, Anonymus. Önéletrajz.* Budapest. 1998, Argumentum; *A Máltai Rend magyar lovagjai, 1530–2000 / Militenses ex Hungarica stirpe. Militum, capellanorum, dominarumque ex origine Hungarica Ordinis Hospitalis Sancti Iohannis Hierosolymitani Militaris de Melita dictae ab anno 1530 ad annum 2000 Incarnationis Domini. Thesaurus ac corpus, 1-2.*; Budapest, 2002, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége–Mikes Kiadó Kft; *"Győztünk Mohácsnál". Regény.* Budapest, 2003, Háttér; *Egy ember ment a hídon, veres zekében. Regény.* Budapest, 2004, Háttér.
- 26 *Pillanatkép. Két írás a geopolitika tárgyköréből.* Budapest, 2003, Nyitott Könyv 140 p. (2. jav. kiadás: 2004); *Kérdések és álkérdések. Gondolatok a csoportérdek-érvényesítés, a nemzeti*

- önkép és a globális stratégiák összefüggéseiről.* [Politológia és társadalom-lélektan]. Budapest, 2004, Akadémiai Kiadó, 297 p.; *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia) a szlovák(cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből.* Budapest, 2013, Méry Ratio–Kisebbségéért Pro Minoritate Alapítvány, 329 p. (Vö. Zahorán Csaba: NEMZETSTRATÉGIÁK Borsi-Kálmán Béla: Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia), a szlovák (cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből, Méry Ratio Kiadó, Kisebbségéért – Pro Minoritate Alapítvány, 2013, 328 oldal [<https://prominoritate.hu> > uploads > 2019/05 > Pr.]; továbbá Bakos András: Kossuth Lajos azt üzenté 1869-ben(librarius.hu > 2013/10/24)
- 27 1974 őszén például vendégként egy hónapig a legpatinásabb román csapat, a *Steaua București* edzéseit látogattam. Vö. *Pseudo-fociesszék. Szeljegyzetek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről.* Budapest, 2018, L'Harmattan Kiadó, 126–130.
- 28 Lásd még erről „Valamiféle új Klapkának gondolom magam, írástudó-diplomatának” Bukaresti interjú Borsi-Kálmán Bélával [Kérdezt: Gabriela Adameșteanu]. In Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia) a szlovák(cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből.* Budapest, 2013, Méry Ratio–Kisebbségéért Pro Minoritate Alapítvány, 303–321.
- 29 Constantin Țoiu: *Vadszözlőlugas* (Regény.) Budapest, 1980, Európa Könyvkiadó, 632 p. 2. kiad.: Bukarest, 1982, Kriterion Könyvkiadó (Román írók) 5–474. p. Az utószót – Elgondolkodtató cselekmény címmel – Kovács János írta (uo. 475–482. p.)
- 30 Lásd erről bővebben Spiró György: *Malaccal teljes éveink.* Budapest, 2020, Magvető Kiadó
- 31 Lásd erről Borsi-Kálmán Béla: A tagadás tagadása, avagy a „marginalitás” dicsérete. (Feljegyzések az epigon-lét bugyraiból). In Csomós Gyula–Guba Ferenc–Kun Ferenc: *AZ ASZTAL* [Vörös Postakocsi 1971–1996]. Budapest, 1996, Szerzői kiadás, 20–23. (különösen: a 23. lapon [a 4. sz. jegyzetben!])
- 32 Az már más lapra tartozik, hogy emlékeztem szerint épp ’68 őszén került – román állami ösztöndíjjal – három kolozsvári egyetemista a kollégiumba: Salamon Anikó (1945–1981), Tüdös Kinga (1948–2019), és hajdani szatmári iskolatársam: Zirkuli Péter (sz. 1948. szept. 24.) Utóbb pedig a szintén komoly filoszsa érett, eredetileg református teológiát végzett Kiss Mihály (sz. 1951. április 13-án)
- 33 Vö. ismételten a 4. sz. jegyzetben feltüntetett emlékezést! (B-KB.)
- 34 Lásd ehhez <https://www.youtube.com/watch?v=bgcRKzzHuFk>
- 35 Lásd erről *Aranykorszak: A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája 1965–1974.* Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Novák Csaba Zoltán, Csíkszereda, 2011, Pro-Print Kiadó, 573 p.ill. *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II.* Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Novák Csaba Zoltán, Csíkszereda, 2017, Pro-Print Kiadó, 431 p.
- 36 Legplasztikusabb lásd Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In *Bibó István összegyűjtött munkái I.* Sajtó alá rendezte Kemény István és Sárközi Máttyás – Szöllösi Árpád előszavával és Szabó Zoltán bevezetőjével – Bern, 1981, EPMSZ, 255–286. (A ronggyá olvasott folyóiratpéldányt Bakos István művelődéstörténész – már akkor is a Kollégium egyik vezérémbere – nyomta a kezembe 1970 áprilisában. Épp a legjobbkor – egy hónappal „profi” futballkarrierem vége után, amikor mély identitászavarba kerültem...)
- 37 Lásd különösen *Az Aranycsapat és ami utána következik. Adalékok a Rákosi-korszak és a Kádár-rendszer történetéhez a futball tükrében.* Budapest, 2019, Kortárs Kiadó, 513 p.
- 38 Uo. Összegzés, 400–404. p.

- 39 Lásd ismételten a 3. sz. lábjegyzetben feltüntetett Utószót, illetve az *Életünk* 2021/2. számában megjelent esszét!
- 40 A Dr. Kálmán Béla úr részére, vezető-főtanácsos megszólítással küldött határozatot, 2013. április 16-án keltezték, iktató száma: Sz/X/8-1/2013. (Sk. aláírás: Bába Iván közigazgatási államtitkár), vö. a 24. sz. jegyzettel is!
- 41 Borsi-Kálmán Béla: A román reformnemzedék bölcsőjénél [tanulmány]. *Mozgó Világ*, 1981/december, 74–81.
A kistanulmányt a történész-rovat vezetője, a közelmúltban elhunyt Gergely András (1946–2021) szerkesztette, ő adta a 20. sz. jegyzetben feltüntetett kismonográfiám nagyon találó címét is!
- 42 Lásd erről bővebben Borsi-Kálmán Béla: Szabad György problémaérzékenysége egy téma-választás tükrében. Emlékfoglalások egy iskolateremtő történészprofesszor alakjáról. In *A polgári átalakításért Emlékkötet Szabad György tiszteletére*. Szerk. Gerő András. Budapest, 2016, 85–120. (különösen: 86–87., 90–97., továbbá a 93. oldalon lévő 15. sz. jegyzetet!)
- 43 Kálmán Béla: *Kogălniceanu és Magyarország*. In *Acta Iuvenum történelem* ’73. Felelős szerk. Donáth Péter. Budapest, 1973. 1. szám, 159–160.
- 44 A történetet maga Belia beszélte el később nekem: amikor már vagy az ötödik hiábavaló kísérletezés után ismét hoppon maradt rezignáltan rékérdezett: nincs-e ott a Tanszéken még valaki? Domokos válasza: van még egy focista, de az „sosem szól semmit”... Mindegy, küldd el őt!
- 45 Úgy emlékszem Platon Pardău (1934–2002) egy korai regénye volt, címét sajnos már elfelejtettem, elképzelhető, hogy a Belia György által lefordított *Reggeli órák*. Budapest, 1975, Európa Könyvkiadó,
- 46 Épp kéziratom szerkesztgetése közben került elő az egyetlen méltatás, amelyet nagyon jóindulatú hajdani tanszékvezetőm egyik könyvéről – Domokos Sámuel: *Magyar-román irodalmi kapcsolatok*. Budapest, 1985, Gondolat – írtam, lásd Dokumentum: Borsi-Kálmán Béla: A megbékélés jegyében (Elkésztett recenzió – részletek) *NAPÚT*, XV. évf. 9. szám., 2013/november, 3–5. p.
- 47 Petru Popescu: Hans Torberg háborúja. (Kisregény) *Égtájak 1972. Öt világrész elbeszélései*. Szerk. Karig Sára. Budapest, 1972, Európa Könyvkiadó, 289–307. p.
- 48 Ioana Orlea [Maria-Ioana Cantacuzino]: *Kövek a tengerparton*. (Regény) Az utószót írta Belia György. Budapest, [1974], Európa Könyvkiadó (Modern Könyvtár, 274), 5–277. p.
- 49 Könyvtáramat rendezgetve épp mostanában került a kezembe legjobb barátnöjének – utólag értettem meg: élettársának – Rodica Iuliannak egy kötete (*Palinodii*. București, 1970, Cartea Românească) benne néhány – nekem címzett – rögtönzött, filctollal írt francia nyelvű verssel, amelyek üzenetét alig fogtam fel akkor. A román nyelvű dedikáció viszont így hangzik magyarul: „Kálmán Bélának, néhány szép, éjszakába nyúló hegyi beszélgetés, néhány havasi hágón való áteickelés emlékéül; azokon a hegyeken át, amelyeket mások emeltek. Rodica Iulian, Bukarest, 1974. dec. 6.” 1980-ban együtt vándoroltak ki Franciaországba, ahol az Oise megyei Maignelay-Montigny nevű községben telepedtek le. Oana Orlea itt is hunyt el 2014. július 23-án. Sajnos, bár készültem rá, hivatali leterheltségem miatt egyik franciaországi kiküldetésem idején sem kereshettem fel újra őket...
- 50 Lásd erről a 40. jegyzetben megjelölt esszét, továbbá *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise*. Budapest, 2018, Magyar Szemle Könyvek, 227 old. c. összegzésemet (a továbbiakban B-KB 2018.)
- 51 Ugyanerre a következtetésre jutott Császár Nagy László: *A bálványok ledőlnek ugye?* Budapest, 2014, L’Harmattan Kiadó, 210 old. című méltatlanul kevés visszhangot kapott könyve is, amely pedig joggal aspirálhat (majd) a fiatalabb nemzedékek történész-politológusai figyelmére. Vö. emzsé: Császár Nagy László: *A bálványok ledőlnek, ugye?* [Császár

- Nagy László könyve a rendszerváltás szereplőiről]. L' Harmattan Könyvkiadó, 210 oldal, 1989 Ft
- 52 Lásd erről, ismételtén a Paor Lillával és Takács Tiborral 2019. december 13-án rögzített beszélgetést.
- 53 Alexandru Paleologu(1919–2005), 1989 és 1991 között Románia párizsi nagykövete. Egyebek között ő írta Nicolae Iorga egyik legfontosabb könyve a *Byzance après Byzance* c., eredetileg 1935-ben megjelent könyve 1992-es új párizsi kiadásának míves előszavát (Éditions Balland), de már korábban is több fontos esszékötet (pl. *Spiritul și litera: încercări de pseudocritică*, București, 1970, Editura Eminescu), majd – immár a román „rendszerváltás” után – egy irodalmi értékű „Napló” szerzője (*Souvenirs merveilleux d'un ambassadeur des golans*, Paris, 1992, Éditions Balland.) Egyike azon keveseknek, aki nyíltan beszélt a román állambiztonsággal való kapcsolatáról (magyarán beismerte, hogy beszervezték.) Vö. Toma Roman: Stelian [Tănase] și Securitatea, 11 martie, 2009. (<https://jurnalul.ro> > scinteia > special
- 54 Lásd erről „În ianuarie 1990, aceeași persoană de la Securitate care [ținuse legătura cu Daniela Ghițescu înainte de Revoluție a căutat-o din nou“]... Interviu cu Coen STORK, fost ambasador al Olandei în România (1988–1993)(<https://www.observatorcultural.ro> > in-i.); továbbá (bővebben) *Dosarul de Securitate al unui ambasador: Coen Stork*. Előszó: Dennis Deletant. Sajtó alá rendezte és szerk. Cătălin Strat. București, 2013, Humanitas. (Az interjúból kiderül: 1989/1990 nem volt valódi cezúra a román hírszerzés és kémelhárításban, az ügynökök ugyanúgy folytatták működésüket, mintha mi sem történt volna; továbbá ő is tartott tőle, hogy a Securitate úgy áll bosszút rajta, hogy akkor 14/15 éves, a bukaresti francia gimnáziumba beíratott fiát megrendezett „baleset” éri... Ez szerencsére az ő esetében sem következett be!)
- 55 Vö. ebben az összefüggésben is a 49. sz. jegyzetben feltüntetett könyvem (B-KB 2018)
- 56 Itt kell rögzítenem, hogy egy bukaresti, szintén fedett állásban lévő hírszerző kollégám „világosított fel” arról, hogy fölösleges záratat cserélnem, őket úgy képezték ki, hogy bárhova, bármikor feltűnés nélkül „nyomtalanul” be tudnak menni s még egy páncélszekrény felnyitása sem lehet leküzdhetetlen akadályt számukra ... Ezért sem cseréltettem ajtózárat azóta sem, arról nem is beszélve, hogy tudtommal soha se kerültem olyan (állam)titkok birtokába, aminek következtében valódi „célszemély” lehettem volna... Persze, azzal is tisztában vagyok, hogy ezt mindig máshol és mások döntenek el...
- 57 Erről jut eszembe egy korábbi történet, amely mellékvágánynak tűnik ugyan, mégis ide kapcsolódik: abszolút kívülállóként s a diplomáciai/hálózati életben nyeretlen két évesként – ti. én voltam az egyetlen „új fiú” a követségen, maga a megtestesült „rendszerváltás”! – Bukarestben azt a taktikát követtem, hogy a legapróbb gyanús esetet, amely feleséggel és velem történt haladéktalanul „jelentettem” az *igazi rezidensnek*, vagy valamelyik helyettesének, még ha nem voltam is száz százalékig meggyőződve róla, hogy nem a magyar „fűrkész kollégák” valamilyen diszkrét ellenőrzéséről van-e szó... A reakció refrénszerűen ez volt: „*A románok voltak!*”! Hittem is, nem is, de aztán két és fél hónappal bukaresti misszióm lejárta után, 1995 szeptemberében, immár az ELTE Kelet-Európa Története tanszék docenseként igyekeztem visszailleszkedni korábbi, megszokott életritmusomba. Ennek szerves része volt a heti két-három futballedzés az Újságíró Válogatott keretében az FTC népliget-i edzőközpontjában. A gyakorlások – hétfőn, szerdán és pénteken – reggel kilenc óra tájban kezdődtek és fél 11 körül értek véget. Vagyis körülbelül negyed tizenkettő körül érhettem haza egy szerdai napon Limanova téri könyvtárlakásomban! Hihetetlen látvány fogadott: a dolgozószobám íróasztalán egy kibontott sörösüveg állt, az asztalhoz tartozó széken pedig egy félig elfogyasztott HÖVIRÁG-sajt, meg egy fél zsömle... Nocsak, gondoltam, nem is tudtam, hogy a feleségem sörözik ebédidőben... s hozzá magyar gyártmányú sajtot majszol...

Aztán rövidesen kiderült, miről volt szó... Magyarul akkor még nem tudós Budapestet nem ismerő német anyanyelvű házastársam a helyi német sajtóban próbált elhelyezkedni, ennél fogva taxival járt a meghallgatásokra és a valódi interjúkra. Aznap reggel Glatz Ferencel, az Európa Intézet Ajtósi Dürer sori épületében lett volna találkozója, de Glatz az utolsó pillanatban lemondta azt. Márpedig a Limanova tér nincs messze az Ajtósi Dürer sortól, különösen taxival... Na, ezt kalkulálták rosszul a „szakemberek”. Nyilván az történhetett, hogy a „figyelőző” izgatottan jelentette telefonon: „*Jön a nő!*” S a rögtönzött reggelijét komótosan elkölteni igyekvő „kolléga” ott hagyott csapot-papot s csupán annyi ideje maradt, hogy a II. emeleti lakást sebtében bezárva – „feltűnés nélkül” – felrohanjon a negyedik, vagy az ötödik emeletre...

Másnap, bár szervezeten nem sok közöm volt már a Külügyminisztériumhoz bemenem ahhoz a titkosszolgálati háttérű volt kollégámhoz, aki 1991-ig rezidensként dolgozott Romániában s elmondtam neki az esetet. A reakciója, ha hiszik, ha nem ugyanaz volt, mint Bukarestben: – *A románok voltak!* Elöntött a pulykaméreg s nem bírtam megállni, hogy ne kérdezzem meg: *Ha ők voltak, nektek nem az-e a dolgotok, hogy megvédjétek?*

Választ sem erre sem egyéb kérdéseimre (amelyeket nem is tettem már fel senkinek) nem kaptam. Mindmáig!

- 58 Szövegem és lábjegyzeteim egyik pontosítása során 2020. január 21-én hajnalban bukantam rá Dézsy Zoltán hamisítatlan „rendszerváltós” filmjére, amely pontosan az általam gyanított (és Császár-Nagy László által több oldalról megvilágított) forgatókönyvet bontja ki – nagyon életszerűen és meggyőzően. Lásd *Az ügynökök a paradicsomba [parlamentbe] mennek* – YouTube (világháló)
- 59 A többi MDF-es „ejtőernyős” (így hívtak bennünket a vérprofil) másodosztályú tanácsosi rangot kapott, velem Jeszenszky Géza sarkos fellépése miatt tettek kivételt. (JG fő érve azt hiszem az volt, hogy mint már volt róla szó, épp azokban a hónapokban írtam és védtem meg román témájú kandidátusi disszertációm. Ez persze Szokai Imréték nem hatotta meg különösebben, egyik időközben barátommá vált bukaresti diplomata társam mondta el pár évvel később, hogy jókat röhögtek rajtam, amikor balfácán módra a vastag fekete kötésű disszertációval a hónom alatt megjelentem a referatúrán ... (Ez volt különben *Nemzetfoglalom és nemzetstratégiák* című, később angolul is megjelent kötetem kézirat.)
- 60 Mostanában tudtam meg öcsémtől, Kálmán Páltól, hogy az apámnál pár évvel fiatalabb, magyarul is tökéletesen beszélő Kimpán (Cimpean) fiú – nyilván a Szeku utasítására – arra akarta rávenni Apámat, hogy vonja vissza az áttelepülési kérelmet. Szerencsére nem szállt inába a bátorsága, mert ha megteszi, borítékolni lehet, hogy elmeszelik, ki tudja, talán még a börtönt is megjárta volna valamilyen koholt váddal... Lásd erről újabban Borsi-Kálmán Béla: *Emlékeim Kádár József piarista szerzeteséről*. In uő.: *Változatok az „aha-élményre”. Írások a magyar–zsidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből*. Budapest, 2021, L’Harmattan (előkészületben.)
- 61 Utólag is elgondolkodtató, hogy sem a franciák, sem a románok sohasem próbálkoztak nálam, csak a magyarok – három alkalommal is! Nemrég jutott tudomásomra azonban, hogy első 1979/1980-as „megnyerési” kísérlet nem is volt olyan veszélytelen, mint sokáig gondoltam... (De erről, ha megérem, inkább majd az emlékirataimban szeretnék írni.)
- 62 Lásd Kincses Előd: *Marosvásárhely fekete márciusa*. Budapest, 1990, Püski Kiadó
- 63 A talán a mienkénél is zavarosabb román „rendszerváltás” bugyraiba enged betekintést Mádalin Hodor (a C. N. S. A. [az ÁBTL romániai megfelelője] munkatársa: |Ioan Aurel Pop, Cornel Nistorescu și Dorel Abraham, pe lista colaboratorilor Securității. Revista 22, 12 decembrie 2018. c. kitűnően dokumentált közleménye (továbbá a világhalós közléshez kapcsolódó 101 kommentár!)
- 64 *Epoca de tranziție de care ne confruntămcutoții* (román)

- 65 *Öt nemzedék, és ami előtte következik ... A temesvári Levente-pör ... 1919–1920.* Budapest, 2006, Noran Kiadó Kft, 540 p.; *Ifj. Niamešny Mihály és a temesvári Levente-per (1919–1920).* Budapest, 2010, Helikon Kiadó, 483 p. (A csengerújfalusi O'sváth és vele rokon családok története, dokumentumai, és írásai); *Kisfiúk a nagy viharban. A temesvári „Levente-pör” – az első román „irredenta per” – története, 1919–1922.* Budapest, 2020, Kortárs Kiadó, 591 old. (Második, javított kiadás, Budapest, 2021, Kortárs Kiadó)
- 66 *„(...) a nagymértékben követett politikai szerepideálok Magyarországon a nemesség ideáljához álltak közel, vagyis a Verbürgerlichtung értelmében vett magyar polgárosodás tulajdonképpen »nemesedés« (Veredeligung) volt.”* Lásd Halmos Károly: *Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető [fontos] kategóriáiról a XIX–XX. századi lexikon- és szótáriródlom tükrében. Századvég, 1991/2–3., 131–169., az idézett passzust lásd 134. p. (az én kiemelésem – B.-K. B.). (Kötetben uó: *Költség és költészet. Eszmék gazdaság- és társadalomtörténete.* Budapest, 2021, L'Harmattan–MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 15–52., az id. passzust lásd a 21. lapon!)*
- 67 Az ezzel kapcsolatos dilemmákról lásd újabban Szalai Júlia: *A nem polgárosuló középosztály. Az „államfüggettség” társadalmi konfliktusai a jelenkori Magyarországon.* Budapest, 2021, Balassi Kiadó. (Vö. Gulyás Erika: Leszámolás egy illúzióval [Beszélgetés Szalai Júliával „A nem polgárosuló középosztály” c. új könyvéről]. *Népszava*, 2021. április 6., 5.
- 68 Miklós Tamás: *József Attila metafizikája.* Budapest, 1988, Magvető Kiadó
- 69 A Korong utca 6. szám alatti vörösteéglás zuglói ház falán a következő felirat látható:
 „A VÁROS PEREMÉN”
 ITT LAKOTT JÓZSEF ATTILA
 1933–1936
- 70 A történeti hűség kedvéért (s eredeti szakmánk szabályai szerint) idemácsoljuk a szintén a Limanova téren fekvő BUDAPEST-ZUGLÓI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG LELKÉSZI HIVATALA falán díszelgő emléktábla csonkítatlan szövegét:
 „A LIMANOVA közt, teret és utcát 1930-ban nevezték el az első világháború egyik nagy csatájának színhelyéről (az eredeti névforma: LIMANOVA).
 1914 decemberében a galíciai fronton a központi hatalmak oldalán küzdő magyar huszárok lóról leszállva, gyilkos kézitúsát vívtak a többszörös túlerő ellen, és visszaverték az orosz támadást. Ekkor esett el a 9-es számú Nádasdy-huszárezred hős parancsnoka, Muhr Ottmar huszárezredes, aki huszárai élén kivont karddal rontott az ellenségre.
 A hálás lengyelek mauzóleumot állítottak a magyar hősiesség emlékére.”
 Megjelent: *Korunk*, 2005/ március. 75–79. Kötetben: *József Attila a Korunkban.* A kötet anyagát összeállította, gondozta és szerkesztette Kántor Lajos. Kolozsvár, 2005, Komp-Press Kiadó, 423–427.
- 71 Valószínűleg e „véletlen” találkoznak is komoly szerepe volt abban, hogy Fejtő Ferenc három kötetem elé is írt előszót, illetve bevezetőt. Ezek: *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárisodás” témaköréből.* Pécs, 2002, Jelenkor Kiadó, 292 p.; *Pillanatkép. Két írás a geopolitika tárgyköréből.* Budapest, Nyitott Könyv, 2003, 140 p. (2. jav. kiadás: 2004); *Kérdések és álkérdések. Gondolatok a csoportérdek-érvényesítés, a nemzeti önkép és a globális stratégiák összefüggéseiről.* [Politológia és társadalomlélektan]. Budapest, 2004, Akadémiai Kiadó, 297 p. (Ez utóbbit már saját kérésére). Az már megint más lapra tartozik, hogy ezt több korábban velem rokonszenvező pályas és kortársam – tévesen – helyezkedésnek, valamiféle „odadörgölözésnek” érzékelték, és ahogy Pesten mondják: „kicjettettek a pikszlisből”